

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Узгодження потреб і цінностей підлітків і їх батьків як чинник вирішення дитячо- батьківських конфліктів

Дипломна робота з психології
(освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр»)
студентки V курсу б2 групи
галузі знань:
0301 Соціально-політичні науки
напряму підготовки: 6.030102 Психологія
Грозь Наталії Іванівни

Керівник:
кандидат психологічних наук, доцент кафедри
Наталія Федорівна Портницька

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри гуманітарних дисциплін
Житомирського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти
О.М. Шуневич

м. Житомир – 2014 рік

Допущено до захисту
протокол засідання кафедри соціальної та практичної психології
№ _____ від « ____ » _____ 2014 року

Оцінка:

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

ECTS: _____

Члени комісії:

_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

Вступ.....	.....
Розділ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ УЗГОДЖЕННЯ ПОТРЕБ І ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ І ЇХ БАТЬКІВ ЯК ЧИННИК ВИРІШЕННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСТКИХ КОНФЛІКТІВ	
1.1. Співвідношення потреб та цінностей у контексті дитячо-батьківських стосунків	10
1.1.1. Ціннісна сфера особистості як механізм регуляції міжособистісних стосунків.....	10
1.1.2. Вікові закономірності розвитку ціннісно-мотиваційної сфери особистості.....	15
1.1.3. Взаємозв'язок потреб, мотивів і цінностей у формуванні способів вирішення конфлікту.....	19
1.2. Особливості узгодження потреб і цінностей підлітків і їх батьків.....	26
1.2.1. Особливості дитячо-батьківських стосунків у підлітковому віці.....	26.
1.2.2. Система потреб і цінностей у підлітковому віці.....	33
1.2.3. Узгодження потреб підлітків і їх батьків як чинник вирішення дитячо-батьківських конфліктів.....	38
1.3. Ролі цінностей у виборі стратегій поведінки членів сім'ї у ситуаціях підлітково-батьківського конфлікту.....	39
1.3.1. Особливості ціннісних орієнтацій в умовах дитячо-батьківського конфлікту.....	39
1.3.2. Стратегії поведінки підлітків та їх батьків у конфліктних ситуаціях.....	45
1.3.3. Теоретична модель формування стратегій вирішення конфліктів між підлітками та їх батьками.....	50
Розділ II. МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ ПІДЛІТКАМИ ТА ЇХ БАТЬКАМИ	
2.1. Методологічні засади вивчення дитячо-батьківської взаємодії у підлітковому віці в ситуаціях дитячо-батьківських конфліктів.....	55

2.1.1. Проблема дослідження потреб і цінностей підлітків у ситуаціях дитячо-батьківських конфліктів	55
2.1.2. Вимоги та принципи організації дослідження потреб і цінностей підлітків та їх батьків (загальні вимоги, про методика, принципи модифікації, адаптація до завдань дослідження).....	60
2.2. Процедура та організація дослідження потреб і цінностей підлітків і їх батьків у ситуаціях вирішення дитячо-батьківських конфліктів.....	60
2.2.1. Процедура та методи дослідження потреб і цінностей підлітків і їх батьків у ситуаціях вирішення дитячо-батьківських конфліктів.....	60
2.2.2.Схема ціннісної підтримки узгодження потреб і цінностей у підлітків і їх батьків як чинник вирішення дитячо-батьківських стосунків	68
Розділ III. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ УЗГОДЖЕННЯ ПОТРЕБ І ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ І ЇХ БАТЬКІВ У СИТУАЦІЯХ ВИРІШЕННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ КОНФЛІКТІВ	
3.1. Порівняльний аналіз потреб і цінностей підлітків батьків у ситуаціях вирішення дитячо-батьківських конфліктів.....	76
3.1.1. Аналіз рівня задоволеності потреб і цінностей дівчат - підлітків у ситуаціях вирішення дитячо-батьківських конфліктів.....	76
3.1.2. Потреби і цінності батьків хлопців - підлітків у ситуаціях вирішення дитячо-батьківських конфліктів.....	80
3.2. Порівняльний аналіз потреб і цінностей підлітків батьків у ситуаціях вирішення дитячо-батьківських конфліктів.....	80
3.1.1. Аналіз рівня задоволеності потреб і цінностей матерів підлітків у ситуаціях вирішення дитячо-батьківських конфліктів.....	84
3.1.2. Рівень узгодження потреб і цінностей батьків підлітків у ситуаціях вирішення дитячо-батьківських конфліктів.....	87
3.3. Напрями консультативної роботи узгодження потреб і цінностей у підлітків і їх батьків як чинника вирішення дитячо-батьківських стосунків.....	87
3.3.1. Ціннісна підтримка усвідомлення підлітками співвідношення власних і батьківських потреб і цінностей у процесі вирішення дитячо-батьківських конфліктів.....	92

3.3.2. Робота з батьками в напрямку узгодження потреб і цінностей у батьків і їх дітей як чинник вирішення дитячо-батьківських стосунків.....	95
Підсумок.....	99
Список використаних джерел.....	101
Додатки.....	125

ВСТУП

Актуальність дослідження. Конфлікт між поколіннями «батьків» і «дітей», його причини і наслідки, можливість його трансформації у бік конструктивності та розвитку відносин між поколіннями – одна з центральних проблем сучасної психології. Причин деструктивності міжпоколінного конфлікту, на думку дослідників, чимало: неузгодженість ціннісних орієнтацій представників різних вікових когорт.

Сім'я є основною сферою соціалізації особистості, у межах якої відбувається відпрацювання способів взаємодії з оточенням (В.М. Дружинін, І.С. Кон, О.П. Макушина, Е. Ейдеміллера). На позначення різних аспектів дитячо-батьківської взаємодії використовуються поняття «батьківське ставлення»(А.Я. Варга, В.В. Століна), «батьківська позиція»(І.Є. Валітова, В.М. Дружинін), «стиль виховання»(В.С. Мухіна). З. Фрейд, Е. Фромм, Дж. Боулбі, Д. Віннікот, К. Роджерс та інші вважають що зміст батьківської позиції виявляє такі тенденції: суперечливість, подвійність, неоднозначність, внутрішню конфліктність. У роботах Т.В. Архіреєвої, Ю. В.Баскіна, Е. Т. Соколова, І. Г. Чеснова вказується, що провокатором дитячо-батьківського конфлікту стають неправильне батьківське ставлення до дитини.

В.Брожик, М.Рокіч, А.О. Ручка, цінності розглядають через їх зв'язок з такими поняттями, як думка, уявлення чи переконання. С. Шварц и У. Білски і пояснюють цінності як поняття чи переконання, що стосуються бажаності кінцевих цілей чи поведінки людини. Д.М.Узнадзе, Е.Шпрангер, В.О.Ядов, цінності ототожнюють з поняттям ціннісні орієнтації і розглядаються як різновид соціальних установок чи інтересів. Поняття цінність зближується з поняттями потреба, мотив у роботах Б.С.Братусь, Ф.Є.Василюка, Ю.М.Зінченко, Ю.М.Жукова, А.Маслоу, Ю.А.Шерковін На думку Д.О.Леонтєва. О.Т. Москаленко і В.Ф. Сержантова, система цінностей, виявляє себе в ролі регулятора зовнішньої поведінки індивіда і його взаємних суспільних зв'язків, через специфічну ціннісну систему ціннісних орієнтацій, яка втілює соціально-регуляторну функцію.

До аналізу різних форм конфлікту зверталися представники практично всіх наукових шкіл і течій західної психології (К. Левін, К. Лоренц, Н. Міллер, З. Фрейд, К. Хорні та ін.) У вітчизняній психології проблемою конфліктів займалися Н.В. Грішина, Т.В. Драгунова, О.Р. Лурія, Л.А. Петровська, Д.І. Фельдштейн та ін.

Значний внесок у дослідження проблеми конфліктних форм поведінки був зроблений А.Я. Анцуповим, А.Т.Ішмуратовим, Г.В.Ложкіним, Н.І.Пов'якель, М.В. Примушом, А.І.Шипіловим. Класифікації конфліктів представлені у роботах С.К. Делікатного, Ж.Ю.Половнікової базуються на класифікації акцентуацій характеру. Василюк Ф. Е. Первишева Є. В. Петровська Л. А. вважають що конфлікт як невід'ємний елемент сім'ї виконує дві функції: позитивну (конструктивну) і негативну (деструктивну). С.К. Делікатний, Ж.Ю.Половнікова виділяють типи конфліктної поведінки, Дж. Г. Скотт за ступенем ефективності вирішення конфлікту.

Однак, недостатньо дослідженими залишаються проблеми узгодження потреб і цінностей підлітків і їх батьків. Зокрема відсутні дослідження, спрямовані на визначення узгодженості потреб і цінностей підлітків і їх батьків, що зумовило вибір теми дослідження **«Узгодження потреб і цінностей підлітків і їх батьків як чинник вирішення дитячо-батьківських конфліктів»**

Об'єкт дослідження: дитячо-батьківські конфлікти у підлітковому віці

Предмет дослідження: потреби і цінності підлітків і їх батьків у дитячо-батьківських конфліктах

Метою роботи є аналіз способів взаємодії у підлітків і їх батьків. Конкретизацією мети стала реалізація таких завдань:

1. Проаналізувати наукову літературу з проблем узгодження потреб і цінностей підлітків і їх батьків.
2. На основі теоретичного аналізу побудувати модель ролі потреб і цінностей у дитячо-батьківській взаємодії у конфліктних ситуаціях типу «підліток-батьки».

3. Здійснити порівняльний аналіз потреб і цінностей підлітків і їх батьків.
4. Розробити та апробувати програму ціннісної підтримки узгодження потреб і цінностей підлітків і їх батьків як чинник вирішення дитячо-батьківських конфліктів.

Гіпотези дослідження:

1. У дитячо-батьківських конфліктах потреби і цінності підлітків орієнтовані на емоційний компонент взаєностосунків з батьками, а потреби і цінності батьків орієнтовані на когнітивний та поведінковий компонент взаєностосунків з підлітками;
2. Розузгодження потреб і цінностей підлітків і їх батьків провокують деструктивні форми поведінки:
  - ступінь задоволеності власних потреб та цінностей визначають стратегії вирішення конфлікту (від боротьби та втечі до співпраці);
  - підлітки демонструють орієнтацію на способи вирішення конфліктів, комплементарні до способів поведінки батьків;

Методологічні та теоретичні основи дослідження склали положення про дитячо-батьківські взаємодію у підлітковому віці (А.Я. Варга, І.Є. Валітова, В.М. Дружинін, Е. Ейдемільер, І.С. Кон, О.П. Макушина, В.В. Столін); положення про потреби та цінності (К.О.Абульханова-Славська, О.Г.Асмолов, М.Й.Боришевський, Б.С.Братусь, А.В. Брушлинський, Ф.Е. Василюк, В.П.Зінченко, Д.О. Леонт'єв, О.В.Сірий, М.С.Ясницький та інші); положення про ціннісну регуляцію (М.Й. Боришевський, З.С. Карпенко О.Л. Музыка, О. М. Савиченко), положення про стратегії поведінки членів сім'ї у конфлікті (А.Я. Варга, Н. Грішина, В.А. Петровський, Л.А. Петровська, В.І. Слободчиков, Е.О. Смирнова, Е. Берн), про дитячо-батьківські конфлікти (Л.І. Божович, Т. В. Драгунова, Л. Йорк, К. Мэксим, М. Раттер, В. Сатир, Д. Фельдштейн); положення про ефективність проєктивних методів у дослідженні способів міжособистісної взаємодії (О.П. Макушина, С.Розенцвейг, Е.Т. Соколова, Г.Т. Хоментаскас).

Методи та організація дослідження: для визначення особливостей

способів вирішення конфліктів у підлітків і їх батьків використано теоретичних аналіз та узагальнення наукових джерел. Для вивчення потреб та цінностей підлітків і їх батьків авторська модифікація проєктивної методики С. Розенцвейга. Для обробки результатів використано метод контент-аналізу та математичної статистики (програма STATISTICA 6.0).

У дослідженні взяло участь 33 підлітки (в тому числі 18 хлопців та 15 дівчат) та 35 батьків (в тому числі 20 матерів та 15 батьків). Дослідження проводилося протягом 2013-2014 р.р.

Надійність та вірогідність дослідження забезпечувалися репрезентативністю вибірки (33 підлітків та 35 батьків), застосуванням методів, релевантних меті та завданням дослідження, поєднанням кількісного та якісного аналізу.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у виявленні розузгодження потреб та цінностей підлітків і їх батьків, розробки програми ціннісної підтримки та сприянню конструктивних способів вирішення конфліктів у підлітків і їх батьків; вивченні актуальних его-станів під час вирішення конфлікту та рівня їх узгодженості; авторській модифікації проєктивної методики С. Розенцвейга.

Практичне значення роботи: отримані результати можуть бути використані для консультативно-тренінгової роботи практичних психологів з батьками та підлітками для узгодження потреб та цінностей підлітків і їх батьків та формування конструктивних способів взаємодії у конфлікті та оптимізації дитячо-батьківських стосунків у підлітковому віці.

Розділ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ УЗГОДЖЕННЯ ПОТРЕБ І ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ І ЇХ БАТЬКІВ ЯК ЧИННИК ВИРІШЕННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСТКИХ КОНФЛІКТІВ

1.1. Співвідношення потреб та цінностей у контексті дитячо-батьківських стосунків

1.1.1. Ціннісна сфера особистості як регуляційний механізм.

Ціннісна проблематика, на даний час, знаходиться в центрі уваги багатьох психологів-дослідників, серед яких К.О.Абульханова-Славська, О.Г.Асмолов, М.Й.Боришевський, Б.С.Братусь, А.В. Брушлинський, Ф.Е.Василюк, Г.Є.Залеський, В.П.Зінченко, Д.О. Леонтьєв, Є.Б.Моргунов, О.В.Сірий, М.С.Яницький та інші.

Під ціннісною сферою особистості і власне під цінностями науковці розуміють значимість (Р.Г.Лотце), особистісний смисл (Г.Олпорт), переконання (М. Рокіч), структуру потреб (А.Маслоу), утворення свідомості й самосвідомості людини, в якому віддзеркалені актуальні життєві потреби, інтереси, погляди і ставлення до дійсності й себе (М. Й. Боришевський), соціальні установки (В.О.Ядов), ідеал – ідея, зміст якої виражає щось значиме для людини (І.Ф.Надольний), усі об'єкти оточуючого світу, що можуть задовольнити потреби (Ф.Н.Щербак, В.П.Тугаринов) тощо.

На нашу думку, на сьогодні найбільш продуктивними у сфері ціннісної проблематики є дослідження Д.О.Леонтьєва, який зазначає, що незважаючи на значну кількість психологічних досліджень, у поняття - цінність досі не має свого чіткого визначення. Він виділяє три основних варіанта розуміння психологічної природи індивідуальних цінностей [30].

У першому варіанті, прихильниками якого є В.Брожек, М.Рокіч, А.О. Ручка, цінності розглядають через їх зв'язок з такими поняттями, як думка, уявлення чи переконання. Погляди М.Рокіча [53], який розглядає систему цінностей як стійку сукупність переконань в пріоритетах певного способу поведінки чи кінцевої мети існування певної поведінки або інших цілей підтримують С. Шварц и У. Білски і пояснюють цінності як поняття чи переконання, що стосуються бажаності кінцевих цілей чи поведінки людини. У теорії - універсальних типів цінностей, яка базується на гіпотезі про

універсальність структури цінностей розкрито структурну організацію системи цінностей, яка відображає рівні, одночасну перевагу різних мотиваційних потоків, на яких виникають протиріччя, що призводять людину до стану фрустрації [54]. Цінності збереження до яких відносяться безпека, традиції, конформність протистоять - цінностям змін (саморегуляція), а цінності самовизначення (універсалізм, прихильність) є протилежними до цінностей самопіднесення (досягнення, гедонізм, влада). Тобто відношення між цінностями визначають, певним чином, стратегію поведінки людини, але власне цінності розглядаються як пасивне утворення [28].

Другий варіант, в якому цінності ототожнюють з поняттям ціннісної орієнтації і розглядаються як різновид соціальних установок чи інтересів, підтримують такі дослідники як Д.М.Узнадзе, Е.Шпрангер, В.О.Ядов. В такому розумінні цінності, вже виконують регуляторну, направляючу функцію але, в той же час, Д.О.Леонт'єв стверджує, що розуміння цінностей і установок як однорідних утворень не можливе, оскільки існує уявлення про особливий статус, місце та роль цінностей в житті людини, що проявляються на рівні як повсякденної свідомості так і на теоретичному рівні [28].

У третьому варіанті поняття цінність зближується з поняттями потреба, мотив (Б.С.Братусь, Ф.Є.Василюк, Ю.М.Зінченко, Ю.М.Жуков, А.Маслоу, Ю.А.Шерковін та ін.) На думку Д.О.Леонт'єва, такий підхід є найбільш продуктивним і має неабиякий пояснювальний потенціал, оскільки цінності наділяються рушійною силою [29], але, незважаючи на це, він наголошує на необхідність чіткого розмежування понять цінність і потреба, оскільки потреби являють собою форму безпосередніх життєвих відносин індивіда зі світом. Вони діють тепер, відбиваючи поточний стан цих динамічних відносин. Особистісні цінності являють собою консервовані відносини зі світом, узагальнені і перероблені сукупним досвідом соціальної групи. Вони асимілюються в структурі особистості й надалі, у своєму функціонуванні, практично не залежать від ситуативних факторів. На відміну від потреб, цінності не обмежені даним моментом і не тягнуть до чогось зсередини, а притягують ззовні [30].

Проаналізувавши дослідження ціннісної проблематики у філософії, соціології, психології та етиці, Д.О.Леонт'єв формулює припущення про наявність трьох форм існування цінностей:

- По-перше, цінності існують як суспільні ідеали, які є продуктом суспільної свідомості і суспільні уявлення про досконалість у різних сферах життя.
- По-друге, як предметне втілення цих ідеалів у діях чи творіннях конкретних людей.
- По-третє, як мотиваційні структури особистості, які спонукають до предметного втілення у поведінці і діяльності суспільних ціннісних ідеалів.

Таким чином можна стверджувати, що цінності, їх структура в психологічній науці розглядаються як особистісне утворення, як динамічна складова у структурі особистості.

Слід зазначити, що важливою рисою структурної організації цінностей є їх ієрархічна побудова, яка полягає в тому, що різні цінності володіють різним ступенем суспільності і одні являються конкретизацією інших. Найвищий рівень в системі цінностей займають ціннісні орієнтації – спрямованість особистості на засвоєння певних цінностей та задоволення своїх потреб.

На думку таких психологів, як О.Г.Асмолов, Б.С.Братусь, Д.О.Леонт'єв, В.Ф.Сержантов, структура цінностей являє собою одне з найважливіших утворень в психіці людини (є своєрідним ядром цілісної структури особистості)[7;12;29], і є найвищим рівнем саморегуляції особистості (А.Г. Артемьева, Б.С. Братусь, Л.Д. Демина, О.М. Краснорядцева, В.О.Петровский). О.Т. Москаленко і В.Ф. Сержантов відзначають, що система цінностей, перш ніж виявити себе в ролі регулятора зовнішньої поведінки індивідів і їх взаємних суспільних зв'язків, породжує в їхній свідомості специфічну ціннісну систему ціннісних орієнтацій і тільки за посередництвом останньої виявляє свою соціально-регуляторну функцію [32].

Отже з'ясовано, що система цінностей відіграє ведучу роль в процесі розвитку особистості, є основним підґрунтям, що забезпечує її стабільність, визначеність і передбачуваність вчинків та поведінки в цілому, а також допомагає в адаптації до певних змін у житті.

Таким чином, можна зробити висновки про те, що, сучасні дослідники, зокрема Б.С.Братусь, Г.Є.Залесський, І.Є.Головаха, Т.В.Корнілова, С.С.Бубнова та інші, розглядають особисті цінності як складну ієрархічну систему, яка виконує регуляторну функцію активності людини, перебуваючи на перетині мотиваційно-потребової сфери та світоглядних структур свідомості особистості, а найвищий рівень даної структури займають ціннісні орієнтації.

Як зазначено в попередніх дослідженнях, одним з перших поняття ціннісні орієнтації використовує В.П.Тугаринов вказуючи, що окрема людина використовує лише ті цінності, які є в суспільстві, тому ціннісні орієнтації окремої людини є по своїй сутності цінностями суспільства, що її оточує. Ціннісні орієнтації є найважливішими елементами внутрішньої структури особистості, що закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань і виконують функцію відокремлення значимого, суттєвого для даної людини від не значимого. Сукупність усталених ціннісних орієнтацій утворює певну вісь свідомості, яка забезпечує стійкість особистості, спадкоємність певного типу поведінки і діяльності, вираженого в направленості потреб та інтересів [10].

Таким чином ціннісні орієнтації є найважливішим регулюючим і детермінуючим мотивацію особистості фактором.

Сучасні науковці Н.О.Кирилова, Н.С.Розов, О.В.Сірий, М.С.Яницький та інші [50] розглядають систему ціннісних орієнтацій як компонент структури особистості, який характеризує направленість і зміст активності індивіда і визначає загальний підхід людини до світу, до себе, надає зміст та напрямок особистісним позиціям, поведінці, вчинкам. Тобто ціннісні орієнтації є свідомим регулятором соціальної поведінки особистості, своєрідним орієнтиром у житті. Дане положення підтримує Н.Ф.Наумова, яка розглядає ціннісні орієнтації як один з механізмів цілепокладання, який

орієнтує людину в навколишньому світі, створюючи впорядковану та усвідомлену картину світу.

Окрім регуляторної та направляючої функції ціннісні орієнтації здійснюють вплив на формування потреб індивіда, тобто визначають місце даної потреби у загальній системі потреб особистості (В.Ф.Анурін) [2], а В.Г.Алексеева називає ціннісні орієнтації основним каналом засвоєння духовної культури суспільства, перетворення культурних цінностей в стимули і мотиви практичної поведінки людини [2].

Отже, справедливо стверджує М.С.Яницький, що система ціннісних орієнтацій визначає життєву перспективу, вектор розвитку особистості, виступає у якості найважливішого джерела і механізму, пов'язує в єдине ціле особистість і соціальне середовище [50].

Доцільно зазначити, що багато сучасних дослідників (Л.І.Анциферова, В.Г.Асеев, В.Д.Шадриков, П.М.Якобсон) [4; 49] акцентують увагу на динамічності даної системи. Так В.Г.Асеев вказує на можливості ціннісних орієнтацій актуалізовуватися, змінювати свою напруженість, згасати та відновлюватися знову [6], а В.Д.Шадриков відмічає, що ця система розвивається в часі та змінює складові компоненти і зв'язки між ними при збереженні функції.

Аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури дає можливість зробити висновки, що цінності, структура цінностей розглядаються як особистісне утворення, як динамічна складова у структурі особистості. Важливою рисою структурної організації цінностей є їх ієрархічна побудова, яка полягає в тому, що різні цінності володіють різним ступенем суспільності і одні являються конкретизацією інших. Найвищий рівень в системі цінностей займають ціннісні орієнтації - спрямованість особистості на засвоєння певних цінностей та задоволення своїх потреб.

Ієрархічна система цінностей виконує регуляторну функцію активності людини і знаходиться на перетині мотиваційно-потребової сфери та світоглядних структур свідомості, є важливим фактором розвитку особистості.

Ціннісні орієнтації є важливим соціально-психологічним утворенням, яке приймає участь в усіх сферах людської життєдіяльності. В них виражається свідоме ставлення людини до соціальної реальності, що визначає мотивацію її поведінки. Ціннісні орієнтації як найвищий рівень в системі цінностей виконують функцію раціоналізації та регуляції поведінки людини.

Ціннісні орієнтації є найважливішою складовою структури особистості, яка включає мотиваційний, когнітивний, емоційний, оцінювальний та інші компоненти. Ціннісні орієнтації особистості формуються під впливом суспільних чинників, що обумовлені системою виховання й навчання і являють собою проєкцією духовного життя суспільства.

1.1.2. Закономірності розвитку ціннісно-мотиваційної сфери особистості (почитай статті О.М. Савиченко, Т.М. Майстренко. О.Л. Музика про мотиваційно-ціннісну регуляцію – потім використати у теоретичній моделі)

Основні напрямки досліджень внутрішньої мотивації були започатковані Е. Дісі напочатку 70-х років [13]. На сьогодні ці напрямки оформилися у такі 4 групитеорій¹: 1) теорія когнітивної оцінки (в її рамках проводяться дослідження впливу результатів когнітивної оцінки зовнішніх/внутрішніх факторів на формування внутрішньої/зовнішньої мотивації; 2) теорія організмичної інтеграції (дослідження, проведені на базі цієї теорії, стосуються впливу на розвиток внутрішньої/зовнішньої мотивації процесу інтерналізації зовнішніх стимулів); 3) теорія каузальної орієнтації (в цю теорію оформилося уявлення про внутрішню мотивацію як особистісну рису, що зафіксовано у понятті “каузальної орієнтації” – надання переваги зовнішнім чи внутрішнім стимулам при здійсненні діяльності); 4) теорія базових потреб (виникла внаслідок розширення предметного поля досліджень, і стосується вивчення впливу задоволення “базових психологічних потреб” на психологічний добробут особистості).

Е. Дісі та Р. Раян як внутрішньо мотивовану визначають поведінку, яка “повністю впливає із інтересів особистості, не потребує віддалених вигід, однак, для своєї підтримки вимагає задоволення базових психологічних

потреб у самодетермінованості, компетентності та близьких стосунках” [14, с.233]. Сама ж внутрішня мотивація є базовою і виконує психологічну функцію особистісного росту, яка діє протягом усього життя людини (lifelong) [14, с.232].

Внутрішня мотивація має як ситуативні, так і диспозиційні компоненти. Задоволення/незадоволення базових психологічних потреб визначається об’єктивними умовами діяльності, які завжди відображуються особистістю удзеркалі власної (суб’єктивної) когнітивної оцінки оточуючої дійсності.

Нині мотивація як психічне явище трактується по-різному. У випадку — як сукупність чинників, підтримують і направляючих, тобто. визначальних поведінка (До.Мадсен; Ж. Годфруа,)[6], за його відсутності — як сукупність мотивів (К.К. Платонов)[7], у третій — як спонукання, що викликає активність організму, що що б її спрямованість. З іншого боку, мотивація сприймається як процес психічної регуляції конкретної діяльності (>М.Ш.Магомед-Эминов)[8], як процес дії мотиву як і механізм, визначальний виникнення, напрям і знаходять способи здійснення конкретних форм діяльності (І.А.Джидарьян)[9], як сукупна система процесів, відповідальних за спонукання і діяльність (В.К.Вилюнас)[11].

Звідси все визначення мотивації можна зарахувати до двох напрямів. Перше розглядає мотивацію зі структурних позицій, як сукупність чинників чи мотивів. Наприклад, відповідно до схемою О.Н. Ільїна, мотивація обумовлена потребами і метою особистості, рівнем домагань і ідеалами, умовами діяльності (як об’єктивними, зовнішніми, і суб’єктивними, внутрішніми — знаннями, вміннями, здібностями, характером) і світоглядом, переконаннями і спрямованістю особи і т.д. З урахуванням цих факторів відбувається ухвалення рішення, формування намерення[11]. Другий напрямок розглядає мотивацію не як статичне, бо як динамічний освіту, як процес, механізм.

Виділяють вольову, когнітивну, емоційну, соціальну, особистісну, діяльнісну та інші види регуляції (О.В. Запорожець, Б.В. Зейгарник, К.О. Осницький). У контексті розвитку здібностей особливого значення набуває

вивчення мотиваційної регуляції, пов'язаної з оволодінням діяльністю (Ж.П. Вірна, М.Ш. Магомед-Емінов, А.А. Файзуллаєв), та ціннісної регуляції, пов'язаної з саморозвитком особистості (М.Й. Боришевський, З.С. Карпенко, Д.О. Леонт'єв, О.Л. Музика).

На підставі теоретичного аналізу, зокрема досліджень Х. Хекхаузена, можна стверджувати, що на вибір способу вирішення конфлікту впливає не стільки висока мотивація досягнення, скільки особливості поєднання її структурних компонентів (потреби в досягненні успіху або в уникненні невдачі, пов'язаних з ними напрямків інструментальної активності, очікування успіху або невдачі, підтримки або перешкод з боку інших людей, переважаючого емоційного стану, реального позитивного або негативного результату, з яким зв'язана самооцінка) з іншими особистісними властивостями, які сприяють або заважають досягненню конструктивності взаємодії з оточенням.

У роботах Ж.П. Вірної, М.Ш. Магомед-Емінова, А.А. Файзуллаєва йдеться про мотиваційні механізми регуляції, а Д.О. Леонт'єв та О.Л. Музика описують особливості ціннісної регуляції розвитку особистості. Ці дослідження дають підстави для означення ціннісно-мотиваційної регуляції розвитку здібностей як свідомого процесу саморозвитку властивостей особистості у ході планування, виконання та самоконтролю спортивної діяльності, що базується на особистісних цінностях і пов'язаних з ними мотивах.

У ході досліджень було встановлено, що існує два основні види ціннісної регуляції особистісного розвитку, які, відповідно, регулюють розвиток пересічної й обдарованої особистості і різняться рівнем розвитку рефлексії і суб'єктності. Це ситуаційно-ціннісна і суб'єктно-ціннісна регуляція. Перша пов'язана з орієнтацією на вимоги ситуації, соціальні норми та очікування. Друга, суб'єктно-ціннісна регуляція особистісного розвитку, характерна для окремих типів особистості, наприклад, для обдарованих людей, які, будучи в меншості, регулюють власний розвиток, керуючись здебільшого внутрішніми ціннісними критеріями. Саме в цьому

випадку зростає ймовірність ціннісних розбіжностей між особистісними цінностями обдарованої особистості та цінностями контактного соціального оточення, а відтак зростає необхідність ціннісної підтримки [33].

В роботах О. В. Савиченко виділяються три рівні ціннісно-мотиваційної регуляції розвитку здібностей: соціальний, процесуальний та суб'єктний. Перехід від нижчих рівнів регуляції до вищих пов'язаний зі зростанням ролі суб'єктних чинників регуляції: від орієнтації на цінності референтних осіб і нормовідповідного виконання діяльності до орієнтації на власні, особистісні цінності, від яких відштовхується мотивування діяльності [39].

Можна пов'язати з тим що у батьків сформовані суб'єктний рівень мотиваційної регуляції поведінки під час конфлікту який відображає чітко сформовані сімейні ціннісні орієнтації, а діти схильні до процесуального, який є більш комфортним для них і комплементарні до способів поведінки батьків.

Оскільки підлітковий вік є кризовим не лише для формування особистості підлітка, а і для сімейної системи взагалі, оскільки батьки теж відчують кризу у потребі зміни уявлень про власну дитину(попередні форми впливувтрачають актуальність) на поведінки дитини стають не ефективними (переважно контролюючі)). Постає потреба у переоцінці дитячо-батьківського стосунку та перетворенні батьківського ставлення(зміна ціннісних орієнтацій), оскільки предметне ставлення до підлітка (розузгодження з потребами дитини у емоційні близькості та визнанні) загострює та провокує дитячо-батьківські конфлікти.

Поняття ціннісної підтримки ми вводимо з огляду на те, що існуюче поняття психологічної підтримки занадто широке. Якщо психологічна підтримка – це загальна назва для широкого спектру психологічних впливів, спрямованих на оптимізацію окремих психічних станів, пізнавальних процесів, феноменів емоційної чи когнітивної сфер, особливостей соціальної взаємодії, показників внутрішнього психологічного життя тощо, то ціннісна підтримка спрямована на значно вужче коло психологічних феноменів, локалізованих переважно у ціннісній свідомості особистості[29]. **Ціннісна**

підтримка – це різновид психологічної допомоги, спрямованої на гармонізацію особистісних цінностей людини, їх актуалізацію, видозміну чи розвиток з метою підтримання самоідентичності в процесі вирішення життєвих завдань і саморозвитку особистості[30]. Це характер нашої колекційної роботи способів вирішення дитячо-батьківських конфліктів.

Оскільки ціннісна підтримка – це система впливів, що спрямована на актуалізацію процесів свідомої регуляції особистісного розвитку, то важливо спиратися на суб'єктивну картину здібностей, яка існує у кожній окремій людині і регулює її розвиток досить спорадично чи ситуативно.

Оскільки в процесі емпіричних досліджень ціннісної сфери особистості ми орієнтувалися на змісти індивідуальної свідомості, на особистісні цінності, то існуючі методики, які ґрунтуються переважно на ранжуванні зовні заданих цінностей, не могли нас задовольнити. Ми розробили ряд власних методик, з яких найперспективнішою для використання у практичній роботі з розвитку здібностей вважаємо модифікацію проєктивної методики С. Розенцвейга та власної програми ціннісної підтримки узгодження потреб та цінностей підлітків і їх батьків.

1.1.3. Взаємозв'язок потреб, мотивів і цінностей у формуванні способів вирішення конфлікту.

Будь-яка сім'я стикається в процесі своєї життєдіяльності з проблемними ситуаціями, вирішення яких здійснюється в умовах суперечливості індивідуальних потреб, мотивів і інтересів її членів. У психологічному сенсі сім'ю можна визначити як систему міжособистісних взаємодій, покликаних, у самому загальному плані, з одного боку, захистити індивіда від маніпулятивних впливів суспільства, а з іншого - пристосувати його до життя в цьому суспільстві.

Постає питання взаємозв'язку потреб, мотивів та цінностей, як фундаментальних структур у формуванні способу поведінки у конфліктній ситуації дитячо-батьківських стосунків.

Питання про потреби розчинений в темі "діяльність". До вивчення даної проблеми зверталися такі відомі вітчизняні і зарубіжні психологи як

Виготський Л.С., Леонтьєв О.М., Божович Л.І., К. Левін, А. Маслоу, Д. Уотсон, В. Шутц. Потреба розглядалася:

- як потреба (Узнадзе Д.М., А. Маслоу, Магун В.С., З. Фрейд);
- як предмет задоволення потреби (Лежінев В.Г., Леонтьєв О.М.);
- як цінність (Магун Д.А.);
- Як стан (Ніколов, Мясичев В.Н., Рудик П.А.);
- Як системна реакція (Рудик П.А.);
- як мотив (Божович Н.І., Ковальов Н.Г., Платонов С.Л., Рубінштейн С.Л.).

Потреба проявляє себе в нервово-психічному напруженні (настрій, скарга, розбірки та ін.) і чисто психологічно – у формі мотиву поведінки. Інакше кажучи, якщо потреба – це нестаток в чомусь конкретному, то мотив – це обґрунтування рішення задовольнити зазначену потребу. Це означає, що перш ніж потреба спричинить дію, особистість переживе складний психологічний процес мотивації, який полягає в усвідомленні тією або іншою мірою суб'єктивної та об'єктивної сторін потреби і дії, спрямованої на її задоволення.

Прихильниками такої думки є Л.І. Божович, А.Г. Ковальов, С.Л. Рубінштейн, які розглядають потреба як мотив (9. С.120). Прийняття потреби за мотив відбувається перш за все тому, що вона пояснює в значній мірі, чому людина хоче проявити активність. Рубінштейн С.Л. вважав, що в потребі міститься активне відношення, що спрямовує людину на перетворення умов з метою задоволення потреби. Отже, потреба пояснює, звідки береться енергія для прояву людської активності. Однак ототожнити мотив з потребою не дозволяє ряд обставин.

По-перше, потреба може бути задоволена різними засобами і способами.

По-друге, мотив-потреба відділяється від ідеальної мети. З цього приводу А. Н. Леонтьєв вважає, що суб'єктивні переживання, бажання не є мотивами, тому що вони самі по собі не здатні породити спрямовану діяльність.

По-третє, прийняття потреби за мотив веде до того, що говорять про задоволення мотиву, а не потреби, про мету як засіб задоволення мотиву, а не

потреби. Таким чином погляди на сутність потреби як мотиву істотно розходяться [11].

Мотиви діяльності людини завжди пов'язані з її цілями. При цьому цілі і мотиви можуть збігатися, але не обов'язково. Для того, аби предмет чи явище дійсності стало метою нашої діяльності, необхідно попереднє усвідомлення людиною, що даний предмет має відношення до задоволення наявної у неї потреби, і потреба цього предмету спонукає людину до відповідної дії. Тільки у цьому випадку мотиви і цілі збігаються. У психічному житті людини є й такі особистісні тенденції та установки, які недостатньо усвідомлюються нею або зовсім не усвідомлюються. І тоді цілі та дійсні мотиви розбігаються і навіть можуть протистояти одне одному[24].

У спробах визначити сутність мотиву окремі автори до мотивів відносять лише внутрішні психологічні фактори, при цьому мотив тлумачиться досить широко і включає всі причини поведінки та діяльності. Так, Л.І.Божович виділяє потреби, власне мотиви, рішення, усвідомлення об'єктивної необхідності; інші пов'язують мотив з кількома конкретними психологічними явищами (за О.Г.Ковальовим - знання, почуття, потреби, що спонукають індивіда до цілеспрямованої дії)[29]. О.В.Петровський однозначно пов'язує мотив з потребою, В.М.М'ясищев характеризує мотив як вираження ставлення індивіда до дійсності, С.Л.Рубінштейн - як усвідомлені спонукання, інші - як внутрішні, так і зовнішні стосовно індивіда підкріплення. О.Г.Ковальов висловлює думку про те, що можна ставити знак рівності між мотивом і спонукою. О.М.Леонт'єв, Б.М.Теплов визначають мотив як об'єкт, що відповідає тій чи іншій потребі. У розумінні М.І.Алексєвої, мотив - це модель бажаних для суб'єкта станів або об'єктів, що набувають для нього певної цінності[12].

Мотив (від франц.motiver рухати, бути джерелом руху, управляти чи спонукати) — це будь-який внутрішній, психологічний чи фізіологічний за своєю природою джерело поведінки, відповідальний над його активність іцеленаправленность [24].

Розкриваючи суть вольового акту поведінки, Д.М.Узнадзе створює своє бачення її мотиваційного аспекту, за якими мотивація - це період, що передує вольовому акту, а мотив - обов'язкова умова виникнення вольової поведінки.

Отже в основі будь-якої поведінки лежать потреби, що психологічно виявляються як мотиви, які в свою чергу, реалізуються в низці психологічних явищ: інтересах, прагненнях, переконаннях та установках.

У той же час потреби і особистісні цінності, безумовно, мають відмінності: потреби являють собою форму безпосередніх відносин індивіда з миром. Вони діють «тут-і-тепер», відображаючи поточний стан цих динамічних і постійно мінливих відносин. Спонукальні і змістотворних процеси, що беруть початок від потреб суб'єкта, відображають актуальні вимоги ситуації. Особистісні цінності, на думку Д.П.Леонтьєва, практично не залежать від ситуативних факторів: «... Через потреби людина переживає свої відносини зі світом» один на один », через цінності він переживає свою приналежність до соціального цілого; в своїх потребах людина завжди самотній, в цінностях, навпаки, він завжди не один. Якщо потреби являють в структурі мотивації живе, динамічне, ситуативно мінливе, то цінності - стабільне, «вічне», не залежне від зовнішніх обставин, абсолютне. Спонукальна сила потреб постійно змінюється, їх система характеризується «динамічної ієрархією». Ієрархія особистісних цінностей незмінна ... »[29]/

Інша група відмінностей між потребами й особистісними цінностями пов'язана з характером їх мотівообразуючих впливів. В. Франкл (1969), висловив це таким чином: якщо потреби штовхають нас, то цінності притягують. Потреби ми суб'єктивно сприймаємо як щось, що знаходиться «всередині» нас і штовхає до чогось «зовні»; при цьому те, до чого спонукає нас будь-яка потреба - це конкретний предмет або, точніше, конкретна діяльність, релевантна деякому класу предметів [47] . Реалізація потреби і здійснення релевантної їй діяльності призводить до тимчасового насичення і дезактуалізації потреби. Цінності ми сприймаємо як щось зовнішнє, що відноситься до світу. Хоча існують релевантні будь цінності діяння і твори, жодне з них, або їх сукупність, не може наситити і дезактуалізувати цінність навіть на короткий час. Якщо регулювання дії потреб виражається в

завданні деякого цільового стану, в принципі досяжного, то регулювання дії цінностей виражається в завданні вектора діяльності, який спрямований у нескінченність.

Ще одна відмінність між цінностями і потребами полягає у формах їх внутрішнього сприйняття. Потреби переживаються людиною як зв'язку з світом, якісь залежності, потреби, бажання, що вимагають якихось зусиль, спрямованих на світ, щоб адаптуватися до цих напруженням або, навпаки, пристосувати світ до своїх бажань. Цінності переживаються як ідеали - кінцеві, бажані орієнтири, які не обов'язково усвідомлюються; усвідомленість не є необхідною ознакою особистісної цінності [29].

Під цінностями розуміють усвідомлені смисли, які є найбільш значимими компонентами в структурі свідомості, оскільки визначають головне та відносно постійне ставлення людини до основних сфер життя [30]. Таким чином, **цінності** - це індивідуально-своєрідні смислові утворення свідомості, які відображають життєву значимість для людини як зовнішніх щодо неї (предметний світ, соціальне оточення), так і внутрішніх явищ (емоції, здібності, світогляд тощо). Система цінностей людини визначає цілісність її особистості, оскільки одним своїм вектором вона спрямована в минуле, на життєвий досвід, а іншим - у майбутнє, виконуючи прогностичну функцію, спрямовуючи активність суб'єкта, визначаючи його життєву позицію[11].

Отже, цінності відповідають основним вимогам до одиниці психологічного аналізу, що були розроблені Л.С.Виготським [15]. В.П.Зінченко систематизує ці вимоги, зазначаючи, що одиниця аналізу психічного має бути зв'язною психологічною структурою, мати властивості цілого, яке далі не розкладається, здатність до розвитку і саморозвитку, яка забезпечується включеністю одиниць в процеси життєдіяльності. Вказуючи, що Л.С.Виготський вважав спосіб аналізу з допомогою одиниць, на відміну від елементного аналізу, ефективним засобом вивчення складних динамічних систем, В.П.Зінченко пише, що такий аналіз "...дозволяє розкрити прямий рух від потреби і спонукань людини до певного напрямку її мислення і

зворотній рух від динаміки думки до динаміки поведінки і конкретної діяльності особистості" [21].

Суб'єктні цінності - це внутрішні інтенції людини. Вони співвідносяться з глибинними потребами людини, окреслюючи моральнісні і діяльнісні рамки, в яких задоволення цих потреб не загрожувало б цілісності її ціннісної свідомості. При опредмеченні потреби людина йде не від предмету (як мотиву, стимулу), а від потреби, яка є результатом взаємодії життєвого досвіду у вигляді суб'єктних цінностей із оцінкою актуальної ситуації і можливостей її розвитку. В цьому контексті суб'єктними цінностями можна вважати такі ціннісні уявлення, які є відображенням у свідомості людини результату узгодження її потреб та її цінностей[34].

В.С.Мухіна відзначає, що "...потреба у визнанні ...визначає позитивний хід розвитку особистості; вона орієнтує на досягнення того, що є значимим в культурі, до якої належить дитина" [34]. Рівень розвитку особистості визначається ступенем трансформації її соціальних потреб. Лише в процесі оволодіння соціально схвалюваними діяльностями первісні інстинктоїдні потреби в домінуванні, зверхності (А. Адлер) поступово зростають до потреби у самоствердженні (І. С.Кон), потреби в персоналізації (А. В. Петровський), потреби в самоактуалізації (А. Маслоу). Саме в діяльності здійснюється розвиток свідомості та самосвідомості людини, формується її ціннісна сфера (Г.С. Костюк, С.Л. Рубінштейн). Отже, динаміка соціальних потреб особистості, в тому числі і потреба у емоційній близькості з батьками, детермінується розвитком її ціннісної свідомості з одного боку та розвитком інструментальних можливостей – з іншого. Очевидно, що розвиток потребової сфери детермінується і віковими рамками, які визначають періоди, сензитивні для перетворення великого обсягу потенційних можливостей в конкретні "опредмечені" потреби[22].

На думку П.В.Смірнова та ін., мотивація - це потреба, співвіднесена із зовнішнім середовищем і збагачена пам'яттю про зовнішні об'єкти, тобто мотивація є найближчою від потреби функціональною ланкою поведінки. С.Л.Рубінштейн вважає, що, крім потреб, в основі мотивації можуть лежати інтереси, спрямованість, ідеали. На думку Д.М.Узнадзе, М.М. Чхартішвілі,

О.С.Прагнашвілі та ін., до діяльності людини спонукають потреби і воля. Стан суб'єкта як цілого, синтез актуальної потреби та об'єктивної ситуації, що сприяє її задоволенню, відображає установка. Д.М.Узнадзе розумів стан організму людини як його залежність від того, що необхідне індивідові для нормальної життєдіяльності, але чим він на даний момент не володіє. З цього посилення виводяться дві категорії поведінки: екстерогенна, основою якої є установки, що виникають безпосередньо, та інтерогенна, яка визначається установками, що утворюють минулий досвід індивіда.

Конфлікт визначається як зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок суб'єктів взаємодії. Л.А. Петровська [17] виділила наступні категоріальні підстави аналізу конфлікту: структура, динаміка, функції, типологія. Структура конфлікту характеризується конфліктною ситуацією (учасники і об'єкт конфлікту) і інцидентом (відкрите зіткнення учасників конфлікту). У динаміці конфлікту виділяються етапи: виникнення об'єктивної передконфліктної ситуації; усвідомлення цієї ситуації як конфліктної; інцидент; дозвіл (завершення конфлікту); післяконфліктна ситуація [2]. Можна говорити про позитивну (конструктивну) і негативну (деструктивну) функції конфлікту. Конструктивна функція полягає в об'єктивірованню джерела розбіжностей і протиріч та створенні умов для усунення конфлікту, в профілактиці стагнації відносин, стимулювання розвитку відносин та їх оптимізації [18].

Перехід до конфліктної поведінки - це дії, спрямовані на досягнення своїх цілей, і блокування досягнення протилежною стороною її прагнень і намірів. Істотно, що і дії опонента також повинні усвідомлюватися ним як конфліктні[34].

Джерела конфліктів є протиріччя, а вони виникають там, де є розбіжності: у знаннях, уміннях, навичках, особистісних якостях; оцінках та самооцінках; очікуваннях та позиціях; розумінні та інтерпретації інформації; поглядах та переконаннях; мотивах та потребах[47].

Таким чином, ми можемо говорити про те що відсутність реалізації сімейних цінностей у дитячо-батьківських стосунках, породжує умови

дефіциту бажаного (потреби), шлях задоволення яких вибудовується внутрішньою мотивацією, а мотив виконує роль концентрації вольового зусилля для діяльності у напрямку вибору стратегій у взаємодії учасників конфлікту. Конфлікт є певною кризою у незадоволенні власних потреб, вирішення якого буде нести конструктивний або деструктивний характер та впливати на образ підлітка чи батька у свідомості суб'єктів конфлікту. Ціннісна регуляція, яка складається з ситуаційно-ціннісного(вимоги ситуації, соціальні норми, очікування) та суб'єктивно-ціннісного(внутрішні ціннісні критерії) компоненту забезпечує вибір способів взаємодії у конфлікті. Попередній досвід вирішення конфлікту визначає спрямованість особистості на мотивація досягнення успіху (у разі ефективної стратегії досягнення задоволення власних потреб), або мотивацію уникнення невдачі(як наслідок попередньої невдачі у задоволенні власних потреб через неповагу до них інших учасників конфлікту). Так формуються чіткі координати стосунку між підлітком і його батьками по яким вони рухаються під час спроб узгодити власні потреби та цінності.

Ціннісно-мотиваційні чинники розвитку здібностей відображають структуру мотивації досягнення залежно від ціннісної спрямованості особистості. Так, динаміка потреб, типу активності та самооцінки учасників конфлікту відображає рівневу організацію ціннісної регуляції. Аналіз результатів досліджень Н.Ф. Портницької дає нам підстави вважати потреби у схваленні та визнанні основними на рівні соціальної регуляції; А.В. Родіонова, В.Й. Степанського – потреби в операціональному досвіді на рівні процесуальної регуляції; Н.А.Логінової, О.К. Осницького – потреби в особистісному зростанні на рівні суб'єктної регуляції. Зростання ролі суб'єктної активності відображає й динаміка інструментальної активності та пов'язаних з нею процесів – від зовнішньої регуляції діяльності з окремими елементами внутрішнього регулювання – до саморегуляції, що базується на особистісних цінностях.

1.2. Особливості узгодження потреб і цінностей підлітків і їх батьків.

1.2.1. Особливості дитячо-батьківських стосунків у підлітковому віці.

Сім'я є основною сферою соціалізації особистості, в рамках якої відбувається відпрацювання способів взаємодії з оточенням (В.М. Дружинін, І.С. Кон, О.П. Макушина, Е. Ейдемільера). На позначення різних аспектів дитячо-батьківської взаємодії використовуються поняття «батьківське ставлення», «батьківська позиція», «стиль виховання». Поняття «батьківське ставлення» має найбільш загальний характер і вказує на взаємний зв'язок і взаємозалежність батька і дитини. Батьківське ставлення включає суб'єктивно-оцінне, свідомо вибіркове уявлення про дитину, яке визначає особливості батьківського сприйняття, спосіб спілкування з дитиною, характер прийомів дії на неї. На думку А.Я. Варги, В.В. Століна, батьківське ставлення - це система різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з нею, особливостей сприйняття і розуміння дитини, її вчинків. На відміну від малоусвідомлюваної батьківської установки, батьківська позиція зв'язується зі свідомо прийнятими, виробленими поглядами, намірами [9]. В структурі батьківського відношення І.Є. Валітова виділяє емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти [10].

В основі більшості західних теорій та підходів вікова динаміка дитячо-батьківських відносин зводиться в русі від вираженої залежності дитини до емоційної самодостатності і рівноправним відносинам всіх учасників взаємодії (психоаналітичний напрям, теорія прихильності, біхевіоризм, теорія соціального навчання, гуманістичний підхід). Вивчення змісту батьківської позиції виявляє такі тенденції: суперечливість, подвійність, неоднозначність, внутрішню конфліктність (З. Фрейд, Е. Фромм, Дж. Боулбі, Д. Віннікот, К. Роджерс та інші)[41]. З одного боку, головною характеристикою, В. Сатир, батьківського ставлення є любов, яка визначає довіру до дитини, радість і задоволення від спілкування з ним, безумовне прийняття, цілісне ставлення до нього. З іншого боку, батьківське ставлення характеризується вимогливістю і контролем, необхідністю прищеплення суспільних норм поведінки, виховання соціальних навичок[36]. Незважаючи

на різницю в термінології, ця подвійність (задоволення і реальність, любов і контроль, безумовність і умовність і т.д.) простежується в більшості описів батьківських відносин [6; 9; 18; 43]. Сучасні дослідження за кордоном досі спираються на базову типологію батьківських відносин, засновану на двох чинниках - емоційному (любов / ненависть) і поведінковому (автономія / контроль), яка була запропонована Е.С. Шафер, Р.А. Белл (1969) [49;52].

В поведінково-орієнтованих теоріях внутрісімейні конфлікти розглядаються як функція низької норми позитивного взаємопідкрєплення, а терапевтичні зусилля спрямовуються на зменшення негативності в комунікаціях між членами сім'ї. Традиційний психоаналітичний підхід зосереджує увагу на ранньому негативному життєвому досвіді, ускладнює як горизонтальні, так і вертикальні внутрісімейні взаємини і проявляється в витіснених і несвідомих переживаннях. Гуманістично-орієнтована психотерапія родини на чільне місце ставить конгруентне, взаємопрінімающе і емпатичне міжособистісну взаємодію як позитив внутрішньосімейних взаємин на відміну від маніпулятивності, директивності, фальшивості самопред'явлення в таких взаєминах. У сучасній психології прийнято вважати, що важливо не стільки вміти запобігати конфліктам, скільки ефективно їх вирішувати. Уникнення конфлікту не знімає проблеми суперечностей в сім'ї, а тільки посилює її, зберігаючи депривацію значущих потреб членів сім'ї. О. О. Карабанова зазначає що, конфлікт може бути конструктивним і деструктивним, підвищувати ступінь згуртованості, ціннісно-сміслового єдності та ефективності функціонування сім'ї або, навпаки, посилювати її дисфункціональність [35].

Так, в епігенетичної концепції Е. Еріксона підкреслюється, що у відносинах між батьками і дитиною присутнє почуття турботи про потреби дитини і особистої довіри до нього. На відміну від З. Фрейда, Е. Еріксон зміщує центр аналізу з інстинктивних потягів дитини на її відносини з близькими дорослими. Відомо також, що він розглядає розвиток в більш

широкому контексті соціальних відносин і тієї історичної реальності, в якій розвивається Я дитини [49].

Е. Фромм, розглядаючи як фундаментальну основу розвитку дитини, провів якісна відмінність між особливостями материнського і батьківського ставлення до дитини [40]. Ця відмінність найбільш яскраво простежується за такими лініями: 1) умовність - безумовність, 2) контрольованість - неконтрольованість.

Аналогічне протиставлення умовною і безумовної любові розглядається і в гуманістичної психології. К. Роджерс підкреслює, що саме безумовне позитивне увагу батьків до дитини, безвідносно до здійснюваних їм вчинків, забезпечує повноцінний розвиток особистості дитини [37].

У теорії прив'язаності Д. Боулбі і М. Ейнсворт прихильність дитини до матері характеризується двома протилежними тенденціями: прагненням до ризику, активного пізнання світу, яке відводить дитину від матері, і прагненням до захисту і безпеки, яке повертає його до неї, і чим надійніше прихильність, тим вище ініціативність дитини. З одного боку, дитина усвідомлює себе через ставлення до нього близького дорослого, і це ставлення стає його внутрішнім самовідчуттям, крізь яке він сприймає навколишній світ. З іншого - ставлення дитини до себе і його уявлення про себе визначають його ставлення до близьких дорослим (насамперед, до матері). Це положення видається надзвичайно важливим для розуміння специфіки взаїотношеній між дитиною та її батьками [8].

Клінічними психологами була запропонована динамічна двухфакторная модель батьківського ставлення, заснована на двох чинниках - емоційному (любов - ненависть) і поведінковому (автономія - контроль) [52]. Конкретна батьківська позиція визначається вираженістю кожного з компонентів і їхнім взаємозв'язком. Тут можна відзначити, що більшість сучасних досліджень за кордоном спираються на типологію батьківського ставлення, запропоновану Д. Бомрінд [46], який виділив і описав три основні стилі батьківського ставлення: авторитетний, авторитарний і попустітельській.

Діалогічний підхід до міжособистісних відносин, який розроблений в філософії (М.М. Бахтін, М. Бубер, С.Л. Рубінштейн та інші) і розвивається у вітчизняній психології (В.А. Петровський, В.І. Слободчиков, Е.О. Смирнова та інші), припускає що батьківське відношення включає такі протилежні характеристики, як стійкість і динамічність; фіксацію на актуальне, сьогохвилинний стан дитини і прогностичність (спрямованість у майбутнє); безумовне прийняття і об'єктивну оцінку дитини. Можна припустити, що дані амбівалентні характеристики відображають реальну, об'єктивну подвійність батьківської позиції. Оскільки предметне (часткове) і особистісне (цілісне) джерала утворюють два полюси, між якими існують конкретні відносини, їх можна розглядати як структурні складові батьківського ставлення. Своєрідність і внутрішня конфліктність батьківського відношення полягають в максимальній виразності і напруженості обох полюсів.

Табл. 1.1. Структурні складові батьківського відношення у контексті діалогічного підходу.

<u>Особистісний компонент</u>	<u>Предметний компонент</u>
 проявляється в особливій чутливості до станів і переживань дитини, безумовної любові до нього, визнання і орієнтації на його індивідуальність, вираженою емоційно-афективної зв'язку з ним	 виражається в орієнтації на формування певних якостей, рис особистості, у вимогливості, в конкретних очікуваннях і оцінній позиції по відношенню до дитини

Конкретні варіанти відносин можуть визначатися відносною вираженістю і змістовним наповненням предметного і особистісного начал.

Також виділяють наступні варіанти батьківських позицій, установок, батьківського (частіше материнського) відношення.

Табл. 1.2.

Підходи до батьківської позиції стосовно дитини.

Автор	Батьківська позиція
Д. Баумринд (1967)	Авторитетний, авторитарний, попустітельській, ігноруючий.

В. Сатір, 2000	Миротворець; обвинувач; обачливий (расчетливий); відволікаючий *Позитивна модель поведінки - гнучка, або врівноважена, де різні прийоми використовуються не автоматично, а свідомо, з урахуванням наслідків своїх дій
Варга, 1987	Симбіоз (надмірна емоційна близькість), авторитарність, емоційне відкидання («маленький невдаха»)
В. Н.Дружинін, 1996	Підтримка, дозвіл; пристосування до потреб дитини; формальне почуття обов'язку при відсутності справжнього інтересу до дитини; непослідовну поведінку
А.С.Макарен ко	Авторитет любові, доброти, поваги. Авторитет придушення, відстані, педантизму, резонерства, підкупу
К. Левіном; Н.Ю. Синягіна	Демократичний, авторитарний, потурання

Аналізуючи вплив сім'ї на розвиток дитини Є.Г. Ейдемиллер і В.В. Юстицькіс акцентують увагу на емоційному компоненті сімейних стосунків і виокремлюють два найпоширеніші види порушень емоційного відношення батьків до підлітка: "нерозвиненість батьківських почуттів" і "викривлення установок батьків стосовно підлітка залежно від статі".

Як вважають Т. В. Архіреєва, Ю. В. Баскіна, А. Я. Варга, Е. Т. Соколова, І. Г. Чеснова, провокатором дитячо-батьківського конфлікту, що стають три основних типи неправильного батьківського ставлення до дитини, які, втім, поєднуються один з одним.

1. *Домінантне відношення* характеризується суворим, значним контролем. Найчастіше обидва батьки надмірно карають і надмірно критикують дитини. Діти реагують обуренням і тривалою боротьбою з батьками. Однак не завжди домінантне ставлення батьків призводить до батьківсько-підлітковим конфліктам. Це залежить від того, чи відчуває підліток домінантність, яка була проявлена, як виправдовуватися і / або чи приймає він (а) або відкидає

батьківський авторитет. Догматичне поведінка може бути прийнятним для дитини, якщо принципи здаються йому розсудливими, добре обгрунтованими і мають мети.

2. *Знехтуюче відношення* описується як наявність однієї або двох специфічних рис:

а) індиферентності (байдужості) з боку одного або обох батьків по відношенню до своєї дитини;

б) суворого, негнучкого поведінки батьків по відношенню до дитини. Кінцевим результатом є втрата домашньої атмосфери і неминуча ломка батьківсько-дитячих відносин і відсутність сімейної згуртованості.

3. *Симбіотичний тип* батьківського відносини характеризується прагненням батька (або обох батьків) встановити з дитиною тісний, напружений емоційний контакт, брати участь у всіх, навіть незначних, події в його житті. При цьому дитина може перетворюватися в позбавлене своєї індивідуальності засіб і знаряддя задоволення егоцентричних потреб матері і / або батька. Симбіотичний тип батьківського відносини стає несприятливим для взаємин батьків і дітей тоді, коли при цьому фруструється якась важлива для розвитку особистості дитини потреба (наприклад, в самостійності і прояві ініціативи).

Однак, як зазначає В.С. Мухіна, реальні сімейні стосунки в абсолютній більшості ситуацій передбачають різноманітні поєднання стилів та способів взаємодії, що унеможлиблює їх віднесення до одного з видів [18, с.108]. Підтримуючи думку В.М. Дружиніна, ми вважаємо, що оптимальна батьківська позиція повинна відповідати трьом головним вимогам: адекватності, гнучкості і прогностичності. Адекватність батьківської позиції ґрунтується на реальній точній оцінці особливостей дитини, на умінні побачити зрозуміти і поважати її індивідуальність[19]. Гнучкість розглядається як готовність і здатність змінити стиль спілкування, способи впливу на дитину у міру її дорослішання і у зв'язку з різними змінами умов життя сім'ї. Прогностичність позиції виражається в її орієнтації на "зону

найближчого розвитку" дитини; це випереджаюча ініціатива дорослого, спрямована на зміну загального підходу до дитини з урахуванням перспектив її розвитку [9].

Тип і співвідношення структурних компонентів батьківського ставлення визначається не лише індивідуальними особливостями батьків, але і віком дитини (О.А. Карабанова, І.С. Кон, Г.Г. Філіппова).

1.2.2. Система сімейних потреб і цінностей у підлітковому віці.

У роботах В.М. Дружиніна, І.С. Кона відзначено, що стосунки з дорослими членами сім'ї є важливим фактором соціальної орієнтації підлітка в оточуючій дійсності, бо саме тут закладаються основи оцінки дитиною різноманітних життєвих ситуацій [9; 14]. На формування особистості і розвиток самосвідомості у підлітковому віці, за В.С. Мухіною, Д.І. Фельдштейном, найсильніший вплив здійснює батьківське ставлення, яке найповніше відповідає потребам підлітків у психосоціальному і емоційному розвитку і набуває вирішального значення для становлення і закріплення образу "Я" [18; 26]. В залежності від сприймання і розуміння батьками потреб, інтересів, емоційних станів і переживань підлітка, їх взаємодії з дитиною, відбувається формування підлітком позитивного чи негативного образу "Я", прийняття чи неприйняття своєї особистості.

У психологічних дослідженнях для аналізу батьківського ставлення використовуються два критерії: ступінь емоційної близькості, теплоти батьків до дитини (любов, прийняття, тепло, холодність) і ступінь контролю за її поведінкою (висока - з великою кількістю обмежень, заборон; низька - з мінімальними заборонними тенденціями) [24]. У кожній сім'ї об'єктивно складається конкретна, не завжди усвідомлена система виховання. О.О. Кроник, К.А. Кроник виділяють 4 типи сімейних взаємин, що є і передумовою і результатом їх виникнення: диктат, опіка, "невтручання" і співпраця [13]. Диктат у сім'ї проявляється у систематичному пригніченні, придушенні батьками ініціативи і почуття власної гідності у підлітків,

виховує грубість і навіть ненависть до батьків [2]. Опіка в сім'ї - це система стосунків, при яких батьки, блокують процес серйозної підготовки дітей до зіткнення з реальністю [25]. Існування «пасивних» дорослих відокремлено від дітей може породжуватися тактикою "невтручання" [19]. Співпраця характеризується спільними цілями і завданнями спільної діяльності, її організацією і високими моральними цінностями.

Стиль сімейного виховання, прийняті в сім'ї цінності є факторами формування самооцінки дитини. Н.Ю. Синягіна, вслід за К. Левіном, виокремлює 3 стилі сімейного виховання: демократичний, авторитарний, потурання [24]. Як зазначає Л.Б. Шнейдер, спираючись на роботи Д. Кенделам і Г. Лессера, діти з демократичних сімей краще підготовлені до ролі майбутнього сім'янина, структура їх життєвих цілей має більшу соціальну цінність, ніж у дітей з сімей із низьким рівнем демократизації взаємин [27].

Аналізуючи вплив сім'ї на розвиток дитини Є.Г. Ейдемиллер і В.В. Юстицкіс акцентують увагу на емоційному компоненті сімейних стосунків і виокремлюють два найпоширеніші види порушень емоційного відношення батьків до підлітка: "нерозвиненість батьківських почуттів" і "викривлення установок батьків стосовно підлітка залежно від статі". Автори визначили основні фактори формування порушень поведінки й відхилень особистості дітей і підлітків: рівень протекції, ступінь задоволення потреб дитини, емоційне відкидання, підвищена моральна відповідальність. "Нерозвиненість батьківських почуттів" виражається в небажанні мати справу з підлітком, поверхневому інтересі до його справ[16]. Причиною такого ставлення можуть бути особливості сімейного виховання, наприклад, те, що сам батько в дитинстві був відкинутий своїми батьками, не відчував батьківського тепла. "Викривлення установок батька стосовно підлітка залежно від статі" часто обумовлюється не реальними якостями підлітка, а тими, які батько приписує його статі, взагалі чоловікам або жінкам. Це неприйняття може вести до порушень статево-рольової ідентифікації,

використання підлітком неадекватних захисних механізмів, невротичних реакцій, порушення комунікативних процесів [29].

Однак, як зазначає В.С. Мухіна, реальні сімейні стосунки в абсолютній більшості ситуацій передбачають різноманітні поєднання стилів та способів взаємодії, що унеможлиблює їх віднесення до одного з видів [18, с.108]. Підтримуючи думку В.М. Дружиніна, ми вважаємо, що оптимальна батьківська позиція повинна відповідати трьом головним вимогам: адекватності, гнучкості і прогностичності. Адекватність батьківської позиції ґрунтується на реальній точній оцінці особливостей дитини, на умінні побачити зрозуміти і поважати її індивідуальність. Гнучкість розглядається як готовність і здатність змінити стиль спілкування, способи впливу на дитину у міру її дорослішання і у зв'язку з різними змінами умов життя сім'ї[43]. Прогностичність позиції виражається в її орієнтації на "зону найближчого розвитку" дитини; це випереджаюча ініціатива дорослого, спрямована на зміну загального підходу до дитини з урахуванням перспектив її розвитку [9].

За результатами досліджень А.О. Реана, Я.Л. Коломінського, потреба в неформальному, нерегламентованому спілкуванні підлітків з батьками (66,6%) виявляється не менше, ніж у спілкуванні з однолітками (68,2%) [22]. В 13-14 років проблеми взаємин з батьками виходять на перше місце в порівнянні з переживаннями взаємин з однолітками [23].

Описані В. Клайном результати опитувань, проведених у Європі й США, показують, що 70% підлітків мають проблеми, спричинені сварками і висловленнями скарг на адресу батьків. У той же час більше 60% підлітків вважають, що зустрічають розуміння з боку батьків, і зазнають насолоди від спілкування з ними. Бажання зняти емоційну залежність від батьків набагато більше виражене в хлопців, чим у дівчат [4].

Аналіз результатів теоретичних та емпіричних досліджень, представлених у роботах Л.Я. Гозмана, Е.Г. Ейдемільера, В.В.Юстицькіса, виділено такі аспекти ставлення підлітків до батьків: прагнення визнання

поваги і підтримки, погроза розцінюється як зрада з боку батьків; взаємостосунки між підлітком і його батьками будуються на основі стилю їх виховання та батьківських установок; конфліктність підлітків - результат прагнення до перебудови системи спілкування «підліток-батьки» та засіб спробувати побудувати нові форми стосунків з батьками [29].

Як зазначає О. Макушина, існують гендерні відмінності сприймання дитячо-батьківських стосунків у підлітковому віці. Батько вважається авторитетом в "інформаційній сфері", обговоренні політики, спорту. Психологічні причини такої переваги – у твердості й інструментальності чоловічого характеру, а також у тому, що батько проводить із підлітком значно менше часу. Сприймання підлітками взаємодії з матір'ю стосується таких сфер, як домашні обов'язки, навчання, дисципліна вдома й у школі, дозвілля. Це зумовлює більшу емоційну близькість, але може стати причиною великої напруженості й конфлікту між матір'ю й дітьми [17]. Ці результати підтверджують положення В.М. Дружиніна про розмежування психологічних функцій батьків відповідно до виконуваних функцій та рівня емоційної близькості у взаємостосунках з підлітками [9].

У підлітковому віці особливого значення набуває виховна позиція батьків. Якщо установки самих батьків невиразні або взаємосуперечливі, інформація, одержувана дитиною, спричинює формування неповного суперечливого образу "Я" і заниженої самооцінки [9]. Суперечливість образу «Я» веде до формування конфліктного образу сім'ї, який в майбутньому переноситься у власні сімейні взаємостосунки.

Соціальний досвід, отриманий у сім'ї, стає джерелом індивідуалізації особистості. Специфічним новоутворенням підліткового віку є здатність до рефлексії батьківської думки і вироблення власної позиції стосовно неї. Одночасно відбувається дистанціювання від батьківської думки, яка починає сприйматися як одна із можливих точок зору на "себе" [30].

Аналіз результатів теоретичних та емпіричних досліджень дозволяє описати структуру образу батьків і сім'ї в цілому у свідомості підлітків.

(Рис.1.1.)

Відправними точками сприймання підлітками власної родини стають його потреби, які відображаються у взаєморозуміння і почутті захищеності, повазі і емоційної близькості, любові, відчутті комфорту, задоволення яких сприяє формуванню цілісної особистості підлітка і формують призму, через яку підліток оцінює своїх рідних. Сприймання членів сім'ї окремо і сім'ї як життєдіяльної системи в цілому залежить від рівня розвитку цих конструктів.

Таким чином, опинившись в умовах відстоювання права на власну дорослість, самостійність, підліток продовжує залежити від думки членів сім'ї, потребує підтримки і схвалення спроб на становлення повноцінно-дорослою людиною. Чутливість до батьківських установок і стилю виховання досягає піку у підлітковому віці.

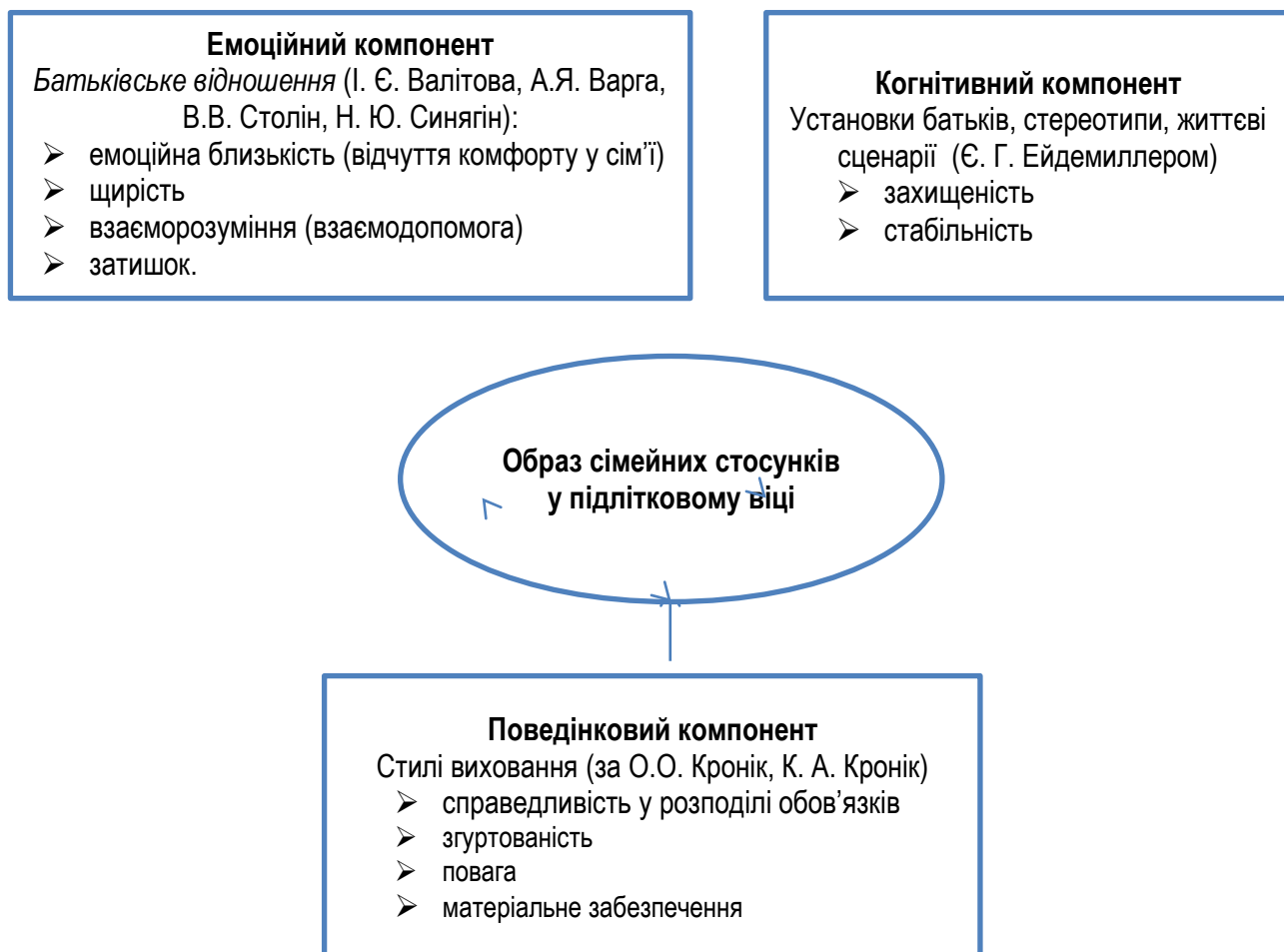

Рис. 1.2 Структура образу сімейних стосунків у підлітковому віці.

Аналіз літератури свідчить, що сімейні стосунки є первинними умовами і джерелом формування особистості і соціалізації підлітків та у значній мірі визначають темп та змістове наповнення їх майбутньої сімейної поведінки.

1.2.3. Узгодження потреб підлітків і їх батьків як чинник вирішення дитячо-батьківських конфліктів.

Велику роль відіграють в сім'ї взаємини між представниками різних поколінь, а також в межах одного і того ж покоління. Сім'я як мала соціальна група впливає на своїх членів. Одночасно кожен з них своїми особистими якостями, своєю поведінкою впливає на життя сім'ї. Окремі члени цієї малої групи можуть сприяти формуванню духовних цінностей її членів, впливати на цілі і життєві установки всієї родини [2]. Чим менше сім'я, тим вище вимоги психологічної сумісності її членів. У великій родині психотерапевтична навантаження розподіляється і виникають мікрогрупи за інтересами та духовної близькості: батько - син , бабуся- внучка і т.д. [3].

Аспект сімейних взаємин, який викликає найбільший інтерес дослідників - характер сімейного керівництва, тобто дії батьків, що мають своєю метою наставити дітей, вплинути на формування їх ціннісних орієнтацій. Деякі батьки втручаються рідко: при вихованні вони свідомо дотримуються політики невтручання. Інші ж батьки втручаються часто, або заохочуючи (за поведінку, відповідну соціальним нормам), або караючи (за неприйнятне агресивна поведінка). Іноді батьки ненавмисно заохочують за агресивну поведінку або карають за прийняте в суспільстві поведінку. Навмисне або навмисне, але підкріплення істотно зумовлює становлення агресивних форм поведінки.

1.3. Ролі цінностей у виборі стратегій поведінки членів сім'ї у ситуаціях підлітково-батьківського конфлікту

1.3.1. Особливості ціннісних орієнтацій в умовах дитячо-батьківського конфлікту.

У вітчизняній науці і практиці дитячо-батьківські взаємини вивчали А.Я. Варга, В.В. Столін, А.С. Співаковська та інші дослідники. У вітчизняній літературі запропонована широка класифікація стилів сімейного виховання підлітків з акцентуаціями характеру і психопатіями, а також вказується, який тип батьківського ставлення сприяє виникненню тієї чи іншої аномалії розвитку (А.Є. Личко, Е.Г. Ейдемільер).

У житті кожної людини батьки відіграють велику і відповідальну роль. Вони дають перші зразки поведінки. Дитина наслідує і прагне бути схожим на матір і батька. Коли батьки розуміють, що багато в чому від них самих залежить формування особистості дитини, то вони ведуть себе так, що всі їхні вчинки та поведінку в цілому сприяють формуванню у дитини тих якостей і такого розуміння людських цінностей, які вони хочуть йому передати[43]. Такий процес виховання можна вважати цілком свідомим, так як постійний контроль над своєю поведінкою, за ставленням до інших людей, увага до організації сімейного життя дозволяє виховувати дітей у найбільш сприятливих умовах, що сприяють їх всебічному і гармонійному розвитку. Таким чином, ми можемо говорити про цінність досвіду та способів взаємодії батьків з дитиною, оскільки саме вони задають характер поведінки дитини, яка є комплементарною до способів поведінки дорослих[38]. Тому важливо звернутися до ціннісних орієнтацій батьків та їх ступінь реалізації в сімейній системі, дослідити задоволеність підлітків сімейними чинниками.

Конфлікт між поколіннями «батьків» і «дітей», його причини і наслідки, можливість його трансформації у бік конструктивності та розвитку відносин між поколіннями - одна з хвилюючих проблем сучасної соціальної психології. Причин деструктивності міжпоколіного конфлікту, з точки зору дослідників, чимало: неузгодженість ціннісних орієнтацій представників різних вікових когорт; зміна темпів науково-технічного і соціального розвитку, внаслідок чого досвід попередніх поколінь виявляється марним [36]; зміна структури сім'ї, перетворення її з розширеною в нуклеарну [Наводиться за: Бейкер, 2005, с. 42], що впливає на втрату наступності між

поколіннями. Відносини батьків і дітей у сім'ї є найбільш яскравим прикладом межпоколенних відносин у суспільстві. Тут так само відображаються об'єктивні, суб'єктивні та процесуальні аспекти соціального «наслідування».

У підлітковому віці ступінь свободи дитини від батьків істотно зростає. Це період бурхливого розвитку самосвідомості і егоїдентичності (Е. Еріксон), важливе місце в житті займає також спілкування з однолітками. Дорослий (батько, вчитель) втрачає свій безумовний авторитет і стає рівноправним партнером. Все це знаходить відображення в посиленні особистісного начала в батьківському відношенні, яке виражається тепер у бажанні «душевної близькості», «спільності інтересів», довірі батька і підлітка. Побоювання батьків, за В. Сатир, також пов'язані з можливою втратою довіри, віддаленням, відчуженням дитини. Сприяючий стиль стає переважаючим в цьому віці, а пояснювальний, що відображає менторську позицію, навпаки, знижує своє значення. У ціннісних орієнтаціях батьків велике значення мають воля дитини, цілеспрямованість, наполегливість, здатність спілкуватися з іншими, вміння дружити. Поряд з цим, безумовно, велике значення для батьків мають успіхи дитини в школі і моральні якості як важлива умова його благополуччя в майбутньому [38]. В дослідженні структури та динаміки батьківського ставлення в онтогенезі Є.О. Смірної, М.В. Соколової виділяється два типи батьківського ставлення: Особистісний початок (ОН) - цілісне, безоціночне ставлення до дитини, визнання його індивідуальності, в співпереживанні дитині і в орієнтації на його психологічний комфорт; предметний початок (ПН) - орієнтація на які-небудь конкретні характеристики, якості або здібності дитини. Цікаво те, що серед батьків підлітків практично не виражений автономний стиль: декларовані батьками самостійність, свобода волевиявлення не знаходять відображення в реальній взаємодії з підлітком. Отже, в групі батьків 15-річних дітей опозиція двох начал описується так: «установка на самостійність підлітка і очікування

його досягнень» (ПН) - «прагнення зберегти вислизаючий зв'язок, спільність» (ОН)[40].

В період кризи, батькам важко перебудувати власне ставлення і стосунків з підлітком, якому характерні прагнення до незалежності і бунт проти дорослих, тому вони схильні надмірно контролювати дитину, а не себе і власну поведінку, що загострює дитячо-батьківський конфлікт. Внутрішня невпевненість і дисгармонійність батьків дає можливість дітям маніпулювати батькам. Деякі з подібних «методик» описані в книзі К. Мэксим, Л. Йорк: наприклад, техніка «контрольована дурість» («controlled stupidity») використовується для зниження планки очікування батьків; прийом «розділяй і володарюй» («divide and conquer») буває дуже ефективний, якщо у батьків є внутрішні розбіжності з приводу виховання дітей і якщо їх дії неузгоджені; прийом «переговори» («negotiations») дозволяє звести нанівець практично будь-яке як завгодно розумне вимога батьків, поховавши його під купою незначних деталей, розбіжностей і суперечок [22].

Джерела конфліктів є протиріччя, а вони виникають там, де є розбіжності: у знаннях, уміннях, навичках, особистісних якостях; оцінках та самооцінках; очікуваннях та позиціях; розумінні та інтерпретації інформації; поглядах та переконаннях; мотивах та потребах[47].

Кожна дитина має право бути коханим, але йому може бути відмовлено у цьому праві, якщо батькам не вистачить уміння спочатку навчити дитину бути в міру поступливим і неагресивним.

Завдяки своїм особливостям сім'я як мала група створює своїм членам такі умови для емоційних проявів і задоволення емоційних потреб, які допомагають людині відчувати свою приналежність до суспільства, підсилюють почуття його безпеки і спокою, викликають бажання надавати допомогу і підтримку іншим людям.

Батьківські позиції впливають на поведінку дитини в сім'ї. Відштовхуємося і відкидаємо дитина відчуває себе непотрібним, зайвим, відсунута в сім'ї на другий план. Такі діти іноді борються за своє становище в

сім'ї або намагаються звернути на себе увагу поганою поведінкою, яка не схвалюється батьками, але допомагає дитині стати центром сімейного уваги. Таким же зайвим дитина відчуває себе тоді, коли батьки ухиляються від спілкування з ним, не беручи участь в іграх, майже не помічають його, постійно зайняті своїми справами. Діти батьків, надмірно їх оберігають, найчастіше займають показну позицію. Вони зосереджують на собі увагу всіх оточуючих. Потреби цих дітей домінують над потребами інших членів сім'ї. Дитина, від якого занадто багато вимагають, якого примушують і яким командує, також не має належної позиції. На ньому, як і на зайво оберігати дитину, концентрується увага батьків, однак перед ним висуваються вимоги, яких не ставлять перед іншими членами сім'ї. Навіть в найменшій мірі за ним не визнається право на самостійні дії. Батьки взагалі не поважають його права на відміну від визнання прав інших членів сім'ї.

Реактивна дезінтеграція «Я» переживається підлітками як неможливість відповідати очікуванням і вимогам батьків і залишатися в той же час самими собою. Нерозв'язний характер цього внутрішнього протиріччя є джерелом постійної афективної напруженості і занепокоєння, сприяючи, з одного боку, гіпертрофії власного «Я» у вигляді егоцентризму, загостреного самолюбства, хворобливого почуття власної гідності, а з іншого - розвитку «псевдо - я» - захисному побудові в особистості у вигляді переважаючого прагнення до безпеки, уникненню нового досвіду, тривоги і страху, зайвої обережності і пасивності, невпевненості в собі і недовіри до інших. Невротична структура особистості знижує її творчий, емпатичний потенціал, ускладнює адаптацію та визнання серед однолітків і утрудняє подальше прийняття ролей.

Адекватні виховні позиції батьків виражаються, в першу чергу, в сприйнятті дитини як особистості, вони визначають одночасно і позицію дитини в сім'ї як повноправного члена, до прав і потреб якого відносяться в рідному домі з повагою.

Конфлікт між поколіннями невід'ємна частина дитячо- батьківської взаємодії, так як зіткнення протилежно спрямованих потреб, мотивів, цілей, інтересів, позицій, думок суб'єктів цієї взаємодії неминуче. Конфлікти в сім'ї багаторазово ставали предметом досліджень в різних наукових галузях: в соціології (А.І.Антонов, В.М.Медведков, В.А.Сисенко); в психотерапії (Ю.Е.Алешіна; А. Я.Варга; В.В.Юстіцкіс, Е.Г.Ейдемільер); в соціальній психології (А.Н.Обозова; Т.М.Трапезнікова, Н. В. Грішиній; Г.Н.Тімченко, А.Н.Харітонов та ін.) У центрі уваги досліджень, в основному, виявляється подружній конфлікт, а дитячо- батьківський залишається на периферії дослідницьких інтересів. Тим часом сьогодні ми маємо численні результати психоаналітичних досліджень, в рамках яких вивчалися особливості міжособистісного конфлікту в системі « батько-дитина », його фактори і вплив на подальший розвитку його учасників (З. Фрейд; А. Фрейд; Д.Боулбі; Д.Віннікот і ін).

Узагальнюючи наявні дані, причини виникнення дитячо- батьківського конфлікту умовно можна розділити на чотири групи:

1. *Об'єктивні причини, пов'язані з індивідуальними та віковими особливостями*, темпераментом і характером батьків і дітей (наприклад, запальність, нестриманість, імпульсивність, ригідність, негативізм). Дані чинники впливають на гостроту конфліктів і їх частоту, силу емоційних сплесків, контроль над власною поведінкою, тактикою і стратегією поведінки батьків і дітей у конфліктних ситуаціях.
2. *Об'єктивні причини, пов'язані з особливостями міжособистісної взаємодії в сім'ї*: протиріччя між внутрішніми потребами і зовнішніми можливостями їх задоволення в системі « батько-дитина » (наприклад, між потребою дитини в материнській любові, уваги, турботи і холодністю, відчуженістю, відчуженістю матері); порушення міжособистісної комунікації в сім'ї (наявність комунікаційної проблеми, бар'єрів, дефіцитарності інформації); винесення подружнього та / або

межпоколеного (між батьками і прабабками) конфлікту в сферу дитячо- батьківських відносин .

3. *Суб'єктивні причини, пов'язані з несвідомими інтроспсихічними проблемами дорослих і дітей:* наявність нерегульованого внутриличностного конфлікту , як у батьків , так і у дітей ; особистісні проблеми батьків , які вирішуються за рахунок дітей (розширення сфери батьківських почуттів , перевагу в дитині дитячих якостей , фобія втрати дитини , нерозвиненість батьківських почуттів , проекція на дитину власних небажаних якостей , виховна невпевненість батьків) . Ці причини дитячо- батьківського конфлікту надійно сховані , психологічно захищені в глибині підсвідомості і зовні виявляються у вигляді прийнятних для «Я концепції » мотивувань .
4. *Суб'єктивні причини, пов'язані з порушенням уявлень учасників конфлікту про сім'ю і особистості один одного; зі сприйняттям і розумінням особливостей дитячо-батьківської взаємодії .*

Кожна з перерахованих вище причин може стати визначальною, однак, як правило, до конфлікту в системі « батько-дитина » наводить комплекс причин.

Спираючись на психологічні дослідження в галузі психології міжособистісного розуміння (Г. М. Андрєєва , А.А.Бодалев; Д.Брунер, В.В.Знаков) , можна стверджувати , що переживання суб'єктів дитячо-батьківського взаємодії залежать від особливостей їх міжособистісного розуміння , яке формується в різних ситуаціях дитячо- батьківської взаємодії протягом тривалого відрізка часу. На жаль , даного аспекту проблеми в соціальній психології сім'ї уваги приділяється явно недостатньо. У більшості випадків дитячо- батьківські відносини вивчаються з позиції батька , за допомогою стандартизованих самозвітів . У результаті ми маємо суб'єктивні уявлення батьків про своє ставлення і вихованні дитини, про себе як батьку. Сприйняття і розуміння дитиною батьківського ставлення і стилю сімейного виховання в даних дослідженнях враховується рідко.

Очевидно, що неоднорідність уявлень батьків і дітей один про одного і про їх взаємодію, відсутність або недостатність міжособистісного взаєморозуміння між ними (неузгодженість індивідуальних точок зору на сімейні стосунки та виховання; низький рівень саморозуміння; відсутність емпатійної точності; искаженість соціально-рефлексивних уявлень про себе і розумінні їх іншими) є значущим, але мало вивченим чинником дитячо-батьківського конфлікту.

Таким чином, метою попереднього дослідження були зіставлення уявлень і вивчення розуміння дітьми - підлітками дитячо-батьківських відносин, а також визначення характеру цих відносин як конфліктних і деструктивних чи конфліктних і конструктивних. Визначення ефективних та деструктивних способів вирішення дитячо-батьківського конфлікту. На сьогодні метою нашого дослідження є дослідження цінностей та потреб підлітків і їх батьків в системі дитячо-батьківських стосунків, виявлення областей розузгодження для створення ціннісної підтримки учасникам конфлікту для гармонізації стосунку їх стосунку за рахунок узгодження потреб та цінностей кожного з суб'єктів конфлікту.

1.3.2. Стратегії поведінки підлітків та їх батьків у конфліктних ситуаціях

Будь-яка сім'я стикається в процесі своєї життєдіяльності з проблемними ситуаціями, вирішення яких здійснюється в умовах суперечливості індивідуальних потреб, мотивів і інтересів її членів. У психологічному сенсі сім'ю можна визначити як систему міжособистісних взаємодій, покликаних, у самому загальному плані, з одного боку, захистити індивіда від маніпулятивних впливів суспільства, а з іншого - пристосувати його до життя в цьому суспільстві, дати кошти для нормального функціонування в ньому. Внутрісімейні міжособистісні взаємодії, з одного боку, сприяють асиміляції культурних схем суспільства в структуру особистості, а з іншого - аккомодують внутрішній світ індивіда до культурних схемами суспільства. Такі асиміляція і акомодация іноді

сприяють подоланню розірваності, роз'єднаності різних сторін особистісного буття, а іноді посилюють їх, що призводить до утворення особистісних комплексів, «тіні» і т. д. [46]. Конфлікт визначається як зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок суб'єктів взаємодії. Л.А. Петровська [1982] виділила наступні категоріальні підстави аналізу конфлікту: структура, динаміка, функції, типологія. Структура конфлікту характеризується конфліктною ситуацією (учасники і об'єкт конфлікту) і інцидентом (відкрите зіткнення учасників конфлікту). У динаміці конфлікту виділяються етапи: виникнення об'єктивної передконфліктної ситуації; усвідомлення цієї ситуації як конфліктної; інцидент; дозвіл (завершення конфлікту); післяконфліктна ситуація [2]. Можна говорити про позитивну (конструктивну) і негативну (деструктивну) функції конфлікту. Конструктивна функція полягає в об'єктивуванні джерела розбіжностей і протиріч та створенні умов для усунення конфлікту, в профілактиці стагнації відносин, стимулювання розвитку відносин та їх оптимізації [18].

Конфлікт стає реальністю тільки після усвідомлення протиріч, так як тільки сприйняття ситуації як конфліктної породжує відповідну поведінку (з цього випливає, що протиріччя може бути не тільки об'єктивним, а й суб'єктивним, уявним). Перехід до конфліктної поведінки - це дії, спрямовані на досягнення своїх цілей, і блокування досягнення протилежною стороною її прагнень і намірів. Істотно, що і дії опонента також повинні усвідомлюватися ним як конфліктні [34].

Табл. № 1.4 Характеристика конфліктів за Л. А. Петровскою (1982)

	Конструктивний конфлікт	Деструктивний конфлікт
<u>По відношенню до проблеми</u>	проблема вирішується на основі інтеграції, компромісу і врахування інтересів всіх членів сім'ї;	проблема не вирішується - відбувається або повне підкорення одним учасником конфлікту іншого, силове вирішення проблеми, або вирішується формально, або спостерігається відхід від проблеми -

		переривання конфлікту (уявне перемир'я) (СВ. Ковальов);
<u>Результат</u>	зміцнюються стосунки між членами сім'ї, поліпшується взаєморозуміння, зростає здатність ефективно вирішувати нові конфлікти, знижується конфліктність в сім'ї в цілому;	емоційне відчуження, дистанціювання, почуття самотності, тривоги, безвихідності (коли конфлікти накопичуються); невротизація і депресія.
<u>Емоційний фон</u>	поліпшення емоційного клімату в сім'ї й емоційного статусу кожного члена сім'ї: зникають тривоги, страхи, напруженість.	суперечливість потреб і інтересів зберігається, потреби члена сім'ї, який вийшов з конфлікту «переможеним», залишаються незадоволеними;

Таким чином, конструктивний конфлікт - це конфлікт, де «немає переможених і переможців», де виграють обидві сторони, а деструктивний - це «нав'язування переможцем своєї волі переможеному» [14].

Характеристики сімейного конфлікту включають ініціатора (потенційного ініціатора) конфлікту, учасників конфлікту, склад яких може виходити за межі нуклеарною сім'ї, спосіб вирішення (переробки) конфлікту, динаміку його протікання і результати.

Поведінка учасників конфлікту дуже різноманітно Дж. Г. Скотт [1991] виділяє наступні стратегії, що розрізняються за ступенем ефективності вирішення конфлікту: домінування; догляд, уникнення; поступливість; компроміс; співробітництво.

Таблиця 1.5.

Класифікація стратегій поведінки в конфліктній ситуації Дж. Г. Скотта

Стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях	
Вид	Ступінь ефективності в вирішенні конфлікту
Домінування	орієнтація лише на власні інтереси при повному зневага та

	ігнорування інтересів партнера посилює дисфункціональність стратегії
Втеча	відмова від своїх інтересів у поєднанні з неготовністю піти назустріч інтересам партнера призводять до відкладеного конфлікту і перетворенню його в хронічний
Уступчивість	відмова від своїх інтересів і готовність піти назустріч партнеру - до хронічної фрустрації одного з партнерів, несиметричності відносин, дисбаланс у розподілі прав, відповідальності, влади, до зниження стійкості і стабільності функціонування сім'ї
Компроміс	Участники ефективно решають конфликты, поскольку сориентированные на поиск взаимоприемлемого решения проблемы путем взаимных уступок
Співпраця	пошук рішення, в максимальному ступені відповідає інтересам обох партнерів, не тільки дозволяє успішно подолати суперечності, а й сприяє особистісному зростанню учасників конфлікту, підвищує загальний рівень їх комунікативної компетентності, відкриваючи принципово новий спосіб взаємодії в конфліктній ситуації

Ф. де Вуффель, пояснює зростання кількості конфліктів у сімі активною участю підлітків у прийнятті сімейних рішень. Батьківське слово не залишається більш незаперечним, і відносини між батьком і дитиною розвиваються в напрямку від односторонньої авторитетності батька до симетричної взаємозалежності в батьківсько-підліткових відносинах. Конфлікти на цьому етапі є результатом адаптації сімейної системи до нових умов функціонування[45].

У дослідженні конфліктних форм поведінки підлітків Л.О. Котлової [25], за допомогою методики оцінки агресивності в фруструючих ситуаціях (методика А.Басса і А. Дарки) було виділено два типи конфліктних форм поведінки: 1) ситуативна (та, що виникає тимчасово, не постійно, в залежності від ситуації і проявляється у роздратованості, образи, почуття провини, негативізм); 2) особистісна (та, що залежить від особистісних якостей, стереотипу поведінки з метою досягнення поставлених цілей і проявляється у фізичній, вербальній, непрямій агресії, підозрливості) [27].

Хоффман виділив стилі вирішення конфлікту. Відхід від конфліктних ситуацій за допомогою лінії поведінки, спрямованої на його початкове уникнення - відмова від обговорення гострих питань, а при виникненні конфліктів їх ігнорування - це стиль *ухилення*. При виникненні конфлікту його наявність визнається, але не вирішується, що в результаті може призвести до «вибуху», тобто згладжування конфлікту.

Примус - прагнення нав'язати свою волю будь-яку ціну. Думка інших членів сім'ї не визнається і не приймається. Подібний стиль може привести до розриву відносин і / або порушення дитячо-батьківських відносин.

Шанобливе ставлення до думки кожної зі сторін. Угода досягається в результаті спільних поступок. *Співпраця* - найбільш продуктивний метод вирішення конфліктів, оскільки шанобливе ставлення поєднується з пошуком і знаходженням такого рішення, яке поєднує в собі задоволення спільних інтересів і відсутність «жертв».

Залежно від орієнтації особистості на досягнення своїх власних цілей чи на цілі партнера, К. Томас, Р. Кілмен, Дж. Мутон та Р. Блейк визначили п'ять стилів поведінки, можливих у конфліктній ситуації: конкуренція, співробітництво, уникання, пристосування та компроміс. Суперництво полягає в нав'язуванні іншій стороні вигіднішого для себе рішення. Компроміс полягає в бажанні опонентів завершити конфлікт частковими поступками. Пристосування або поступка, розглядається як вимушений або добровільна відмова від боротьби і здача своїх позицій. Відхід від вирішення проблеми або уникнення, є спробою вийти з конфлікту за мінімальних втратах. Співпраця вважається найбільш ефективною стратегією поведінки в конфлікті. Воно передбачає прагнення опонентів до конструктивного обговорення проблеми, розгляд іншої сторони не як супротивника, а як союзника в пошуку рішення.

Вибір стратегії виходу з конфлікту залежить від різних факторів, провідними серед яких є особисті особливості учасника конфлікту, рівень

завданого йому збитку і власного збитку, наявність ресурсів, його статус, можливі наслідки, серйозність розв'язуваної проблеми, тривалість конфлікту.

Дослідження особливостей міжособистісних конфліктів, а саме, конфліктів між батьками та підлітками, показали їх деструктивний вплив у міжособистісній взаємодії. Але разом з тим не викликає сумнівів досить помітна роль міжособистісного конфлікту як конструктивного соціально-психологічного явища, власне як фактора соціалізації особистості на різних вікових етапах її формування та розвитку [47].

Незважаючи на неоднозначність концептуальних підстав різних теорій у питанні впливу сім'ї на становлення зростаючої особистості, їх об'єднує уявлення про всеосяжну роль соціальних взаємодій у психічному розвитку дитини. Огляд психологічної літератури дає можливість зробити висновок про те, що конфліктна сімейна взаємодія чинить як негативний, так і позитивний вплив на розвиток і соціалізацію особистості дитини. Негативне значення конфліктної взаємодії проявляється у засвоєнні жорстких та агресивних способів розв'язання конфліктних ситуацій, неадекватному сприйманні оточуючого середовища, знижує продуктивність спільної діяльності, характеризується високою психічною напруженістю та високим рівнем тривожності. Позитивний аспект полягає в тому, що конфлікти усувають джерела непорозумінь, стимулюють розвиток сім'ї, соціальну активність особистості і є особливими механізмами психологічного захисту.

1.3.3. Теоретична модель формування стратегій вирішення конфліктів між підлітками та їх батьками

Підлітковий вік є нормативну кризу у розвитку сімейної системи. Кризи спрямовані на розв'язання суперечностей між новими завданнями, що постають перед сім'єю, і колишнім характером взаємодії і відносин між членами сім'ї. Успішність розв'язання криз перехідного віку забезпечує ефективне функціонування сім'ї, її цілісність і гармонійний розвиток.

Ми припускаємо, що способи поведінки у конфлікті залежать від попереднього досвіду вирішення конфліктів та ступеня задоволення

підлітком та його батьками сімейних потреб і цінностей, розузгодження яких і провокує дитячо-батьківський конфлікт. Ціннісно-мотиваційні чинники розвитку здібностей відображають структуру мотивації досягнення залежно від ціннісної спрямованості особистості. Так, динаміка потреб, типу активності та самооцінки учасників конфлікту відображає рівневу організацію ціннісної регуляції. Рівень задоволення потреб виступають критерієм задоволення власною позицією та поведінкою інших учасників, відбувається підкріплення або корекція способів поведінки у конфлікті. Результат вирішення дитячо-батьківського конфлікту співвідноситься з системою ціннісних орієнтацій та впливає на рівень задоволеності суб'єктом конфлікту своєю позицією у сімейній системі. Цей досвід провокує установки сприймання опонента і визначає стратегії поведінки під час актуального конфлікту. Виходячи з положень теорії транзакційного аналізу Е. Берна та попереднього дослідження, ми припускаємо, що его-стани учасників конфлікту втілюються у відповідних формах поведінки.

На основі теоретичного аналізу виокремлено два рівні ціннісно-мотиваційної регуляції розвитку форм взаємодії: соціальний та суб'єктний. Перехід від соціального рівня регуляції до суб'єктивного пов'язані зі зростанням ролі суб'єктних чинників регуляції: від орієнтації на цінності референтних осіб і норм відповідного виконання діяльності до орієнтації на власні, особистісні цінності, від яких відштовхується мотивування діяльності[39].

Ціннісно-мотиваційні чинники розвитку здібностей відображають структуру мотивації досягнення залежно від ціннісної спрямованості підлітка або батьків. Так, динаміка потреб, типу активності та самооцінки спортивних результатів відображає рівневу організацію ціннісної регуляції. Аналіз результатів досліджень Н.Ф. Портницької дає нам підстави вважати потреби у схваленні та визнанні основними на рівні соціальної регуляції; А.В. Родіонова, В.Й. Степанського – потреби в операціональному досвіді на рівні процесуальної регуляції; Н.А.Логінової, О.К. Осницького – потреби в особистісному зростанні на рівні суб'єктної регуляції. Зростання ролі

суб'єктної активності відображає й динаміка інструментальної активності та пов'язаних з нею процесів – від зовнішньої регуляції діяльності з окремими елементами внутрішнього регулювання – до саморегуляції, що базується на особистісних цінностях.

Ціннісна регуляція, яка складається з ситуаційно-ціннісного(вимоги ситуації, соціальні норми, очікування) та суб'єктивно-ціннісного(внутрішні ціннісні критерії) компоненту забезпечує вибір способів взаємодії у конфлікті. Попередній досвід вирішення конфлікту визначає спрямованість особистості на мотивація досягнення успіху (у разі ефективної стратегії досягнення задоволення власних потреб), або мотивацію уникнення невдачі(як наслідок попередньої невдачі у задоволенні власних потреб через неповагу до них інших учасників конфлікту). Так формуються чіткі координати стосунку між підлітком і його батьками по яким вони рухаються під час спроб узгодити власні потреби та цінності.

Звідси, згідно з підходом К.Томаса, наголос повинен бути перенесений з елімінування конфліктів на управління ними. Тому, автор вважає за потрібне сконцентрувати увагу на таких аспектах зміни конфліктів: які форми поведінки в конфліктних ситуаціях характерні для людей, які з них є більш продуктивними або деструктивними; яким чином можна стимулювати продуктивну поведінку.

Цілі учасників конфліктної взаємодії пов'язані з предметної стороною конфлікту (мотиви отримання бажаного), його емоційними аспектами (емоційними установками учасників конфлікту щодо один одного) і нормативними обґрунтуваннями своєї позиції (дій для себе), або для інших (мотив «бути зрозумілим» і «бути справедливим»).

Досягнення цілей учасників конфлікту може забезпечується використанням ними різних стратегій: вони можуть орієнтуватися на «виграш» обох або на досягнення односторонніх переваг. Ці установки можуть відрізнятися в різних цілях, цілі різних учасників конфлікту з точки зору їх значимості утворюють ієрархію, яка може змінитися в ході конфлікту. Цілі можуть співвідноситися по-різному, в силу чого хоча вони і є регулятором поведінки учасників конфлікту, але не можуть однозначно

визначати характер їх взаємодії. Процес взаємодій у конфлікті являє собою серію взаємоспрямованих інтеракцій, в ході яких учасники взаємодії використовують різноманітні прийоми і техніки впливу на партнера, частина з яких специфічна для кооперативного чи конкурентної взаємодії, а інші можуть використовуватися і в тому і в іншому контексті (табл. 1.3).

Таблиця 1.5.

Теоретична модель формування стратегій вирішення конфліктів між підлітками та їх батьками

Потреби і цінності	Мотиваційний чинник	Установки на взаємодію	Ціль	Его-стани	Форми взаємодії	Стратегії поведінки
Повага; взаєморозуміння; щирість; любов; дружність;	мотивація досягнення успіху Орієнтація на суб'єктність	Впевненість в можливості домовитись, прагнення до пошуку взаєморозуміння	Домовитись	Дорослий-Дорослий Турб.Батько–Вільна Дитина	Співпраця	Конструктивний
Дисципліна; контроль; потреба у схвалені	мотивація уникнення невдачі Орієнтація на нормативні правила	Ввідсутність впевненості в можливості домовитись, пошук формального виходу з ситуації	Вирішити проблему	Контр.Батько - Бунт. Дитина Бунт.Дитина - Бунт.Дитина	Втеча/ уникнення	Конструктивний/ деструктивний
бажання перемоги; бути правим; задовольнити	мотивація досягнення успіху Орієнтація ситуативність	Небажання домовлятися, актуалізація негативних емоцій	Перемоги	Контр.Батько - Адапт.Дитина Дитина–Контр.Батько Дорослий – Дитина	Конкуренція	Деструктивний

Відправними точками сприймання підлітками та їх батьками один одного та комунікації у власній родині стають рівень узгодження їх потреб та цінностей, які відображаються у взаєморозуміння і почутті захищеності, повазі і емоційної близькості, любові, відчутті комфорту, задоволення яких сприяє формуванню цілісної особистості підлітка і формують призму, через яку підліток оцінює своїх рідних. Батьки ж орієнтуються на задоволення власних сімейних цінностей як на чинник оцінки успішності власної родини, тому відповідність поведінки підлітка їх потребам є тим фактором створення процесу комунікації, який впливає на рівень ефективності вирішення дитячо-батьківського конфлікту. Сприймання членів сім'ї окремо і сім'ї як життєдіяльної системи в цілому залежить від рівня розвитку цих конструктів.

Таким чином, опинившись в умовах відстоювання права на власну дорослість, самостійність, підліток продовжує залежити від думки членів сім'ї, потребує підтримки і схвалення спроб на становлення повноцінно-дорослою людиною. Чутливість до батьківських установок і стилю виховання досягає піку у підлітковому віці.

Тому ми можемо говорити про важливу роль конфлікту в нашому житті, оскільки він є невід'ємною частиною міжособистісної взаємодії, допомагає усувати суперечності. Суперечності виникають між особистостями в наслідок розузгодження потреб та цінностей і є гарною можливістю зрозуміти мотиви іншої людини, знайти спільні цілі. Але в залежності від способів вирішення непорозумінь, залежатиме характер конфлікту, конструктивну функцію він внесе чи деструктивну.

Труднощі визначення технік ефективної комунікації пов'язані з відсутністю чіткої межі між конструктивними і деструктивними прийомами, а також з методичними проблемами їх вичленовування. Тому надання ціннісної підтримки батькам і їх підліткам у напрямку узгодження їх потреб і цінностей, буде сприяти формуванню сприятливої атмосфери і навиків ефективного вирішення дитячо-батьківського конфлікту.

Підсумок

У магістерській роботі здійснено теоретичний аналіз проблеми, як чиник впливу на, емпіричне дослідження узгодження потреб та цінностей та їх батьків та розроблено програму психологічної підтримки ефективної дитячо-батьківської комунікації та вибору стратегій поведінки у конфліктів. Отримані результати дозволяють зробити такі висновки:

1. Теоретичний аналіз проблеми дитячо-батьківської взаємодії, узгодження їх цінностей та потреб, рівня комунікації в сімейній системи та ролі конфлікту в ній, корекція сімейних стосунків - свідчить, що основні причини підлітково-батьківських конфліктів лежать у площині розузгодження цінностей і потреб (Т.В. Архіреєвої, Ю. В.Баскіна, Л.І.Божович, В. Сатир, В.С. Мухіна, Е. Т. Соколова, І. Г. Чеснова, Д.І. Фельдштейн, Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицкис). Теоретична модель відображає структуру впливу потреб та цінностей на структуру взаємодії членів сім'ї за рахунок установок та цілей учаснику конфлікту, вплив актуальних его-станів на вибір стратегій вирішення конфлікту.
2. Аналіз досліджень проблеми дитячо-батьківської комунікації свідчить, що ефективним у вивченні потреб та цінностей підлітків і їх батьків є поєднання психосемантичних досліджень з проєктивними методами. Таким чином було розроблено авторську модифікацію проєктивної методики С. Розенцвейга, яка дозволила дослідити рівень узгодження потреб та цінностей підлітків і їх батьків. Методика дозволяє її використання в вивченні широкого кола проблем дитячо-батьківської взаємодії за рахунок висвітлення в малюнках актуальних сімейних ситуацій взаємодії батьків та підлітків на основі попередніх досліджень.
3. Спільним для підлітків є відчуття незахищеності та відсутності затишку у сім'ї, при якому хлопці орієнтовані на отримання поваги та взаєморозуміння (когнітивний компонент), а дівчата на щирість та емоційну близькість (емоційний компонент). Відносно близькими для підлітків є потреба в емоційній близькості. Прикметним є той факт, що

підлітки не відчують того, що їх потреби в турботі, комфорті задовольняються, але вбачають у мамах джерело задоволення цих потреб. Батько сприймається як джерело втілення потреб у фізичному благополуччі, поваги та справедливості у розподілі обов'язків.

4. На відміну від дітей, для батьків суб'єктивно значимими виявляються й когнітивно-поведінкові потреби та цінності (повага, стабільність), які є передумовами ефективного виконання сім'єю основних функцій. Мами сприймають егоцентризм та потреби дітей у емоційній близькості і затишку як ігнорування особистісно важливих конструктів – дисципліни, справедливості та поваги. Характерним є перегукування суб'єктивно значимих для підлітків потреб із батьком протилежної статі: дівчата і батьки (затишок, щирість та емоційна близькість), хлопці і матері (повага, стабільність).
5. Нами було окреслено такі напрямки ціннісної підтримки узгодження потреб та цінностей підлітків і їх батьків:
  - розробка та втілення програми ціннісної підтримки узгодження потреб та цінностей підлітків і їх батьків;
  - аналіз розузгодження власних цінностей з цінностями інших членів сім'ї;
  - сприяння подоланню негативних наслідків деструктивного способу вирішення дитячо-батьківського конфлікту, який виник за рахунок негативних установок учасників конфлікту та формування негативного попереднього досвіду комунікації.

Результатом роботи стали позитивна динаміка в стосунках підлітків та їх батьків, гармонізація стосунків подружжя, підвищення якості функціонування всієї системи взаємодії в сім'ї, закріплення позитивного досвіду вирішення дитячо-батьківських конфліктів, зміна ставлення до конфлікту з негативного на ресурсний, та конструктивний.

Список використаних джерел

1. Алексеева А.И. Влияние самооценки на способ разрешения конфликтной ситуации: Автореф. дисс. . канд. психол. наук. — Л., 1983.
2. Алексеева В. Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности / В.Г.Алексеева // Психологический журнал. – 1984. – Т.5. – № 5. – С.63-70.
3. Алешина Ю. Е, Данилин К. Е., Дубовская Е. М. Семейное и индивидуальное консультирование. — М.: Изд-во МГУ, 1989.
4. Анцыферова Л. И. Психология формирования и развития личности / Л.И.Анцыферова // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб.: Питер, 2000. – С.207-213.
5. Артюхова Ю.В. Ценности и воспитание / Ю.В. Артюхова // Педагогика.– 1999.– № 4.– С. 117–121.
6. Асеев В.Г. Возрастная психология / В.Г.Авсеев.– Иркутск., 1989. – 231 с
7. Асмолов. А .Г. Личность как предмет психологического исследования / А.Г.Асмолов. – М.: Наука, 1984. – 185 с.
8. Бендлер Р., Гриндер Дж, Сатир В. Семейная терапия и НЛП. — М.: Изд-во Ин-та общегуманитар. исслед., 1999. Бене Е. Семейная психология и семейная терапия//Начальная школа. 1999. № 2.
9. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М.: “Просвещение”, 1968. – 464 с.
10. Большой энциклопедический словарь. – М., 1998. – С.839.
11. Братусь Б.С. До вивчення смислової сфери особистості / / Вісник МГУ, Серія 14, «Психологія». - 1980. - № 2. - С.3-12.
12. Братусь Б.С. Образ человека в гуманитарной, нравственной и христианской психологии / Б.С.Братусь // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г.Щур. – М.: Наука, 1997. – С.67-91.

13. Витакер К., Бамберри В. Танцы с семьей: Семейная терапия: символический подход, основанный на личностном опыте. — М.: Б. И., 1997.
14. Волков Б.С. Психология подростка / Б.С. Волков.— М.: Педагогическое общество России, 2001.— 322 с.
15. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. - М.: Педагогика, 1982-1984.: т.1
16. Гозман Л. Я. Процессы межличностного восприятия в семье / Под ред. Г. М. Андреевой, А. И. Донцова // Межличностное восприятие в группе. — М.: Изд-во МГУ, 1981.
17. Гришина Н.В. К вопросу о предрасположенности к конфликтному поведению (на примере изучения членов трудовых коллективов) // Психологические состояния. — JL: Изд-во ЛГУ, 1981. Вып. 10. С.90-96.
18. Драгунова Т.В. Проблема конфликта в подростковом возрасте // Вопросы психологии. 1972. - №2. — С. 10-15.
19. Дружинин В.В. Введение в теорию конфликта. М.: Радио и связь, 1989.-286с.
20. Думитрашку Т.А. Влияние внутрисемейных факторов на формирование индивидуальности//Вопросы психологии. 1990. № 1.
21. Зинченко В.П. Идеи Л.С.Выготского о единицах анализа психики // Психол.журн. - 1981. Т.1. №2. - С. 118-133.
22. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2003. 512с.
23. Ільїн, О.Н. Мотивація і мотиви: навчальних посібників / О.Н. Ільїн. – СПб.: Пітер, 2006.
24. Ільїн Є.П. Сутність і структура мотиву // Психологічний журнал, 1995. - Т.16, № 2. - С.27-41.
25. Кирилова Н.А. Ценностные ориентации в структуре интегральной индивидуальности старших школьников / Н.А. Кирилова // Вопросы психологии.— 2000.— № 4.— С.29–37.

- 26.Кроник А.А., Кроник Е.А. Психология человеческих отношений. - Дубна- Феникс, 1998. -224с.
- 27.Кроник А.А., Хорошилова Е.А. Диагностика взаимопонимания в значимых отношениях // Вопросы психологии. 1987. —№1. - С.128-138.
- 28.Леонтьев Д.А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности личности / Д.А. Леонтьев // Вестник МГУ. Серия Психология. – 1996. – № 4. – С. 42.]
- 29.Леонтьев Д.А. Психология сенсу. - М., 1999. - 457, с.223-224
- 30.Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев . – М.: Смысл, 2003. – 487 с.
- 31.Марковская И.М. Тренинг взаимодействия родителей с детьми. СПб., 2000.
- 32.Москаленко А.Т., Сержантов В.Ф. Смысл жизни и личность /А.Т.Москалено, В.Ф.Сержантов. – Новосибирск: Наука, 1989. – 205 с
- 33.Музыка О.Л. Ціннісна підтримка: теорія і практика сприяння особистісному зростанню // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. – № 7. – С.1-6.
- 34.Мухина В.С. К проблеме социального развития ребенка // Психол.журн. -1980. Т.1. № 5. – С. 43-53.
- 35.Мухіна В.С. Передмова. - В кн.: Проблеми формування ціннісних орієнтацій і соціальної активності особистості. М., 1984.-С. 3-5.
- 36.Пезешкиан Н. Позитивная семейная психотерапия: семья как терапевт. — М.: Семья, 1993.
- 37.Петровский А.В. Дети и тактика семейного воспитания. М., 1981.
- 38.Психологічна допомога сім'ї: Посіб. / За ред. З. Г. Кісарчук. — К.: Вид-во Ін-ту соціології НАН України, 1988.
- 39.Савиченко О.М. Ціннісно-мотиваційні механізми розвитку спортивних здібностей // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України // За ред. В.О.

- Моляко. – Т. 12. – Вип. 3. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 233-238.
40. Сатир В. Вы и ваша семья. Руководство по личностному росту: Пер. с англ. — М.: Эксмо-Пресс, 2000.
41. Семья в психологической консультации / Под ред А. А. Бодалева, В. В. Столина. — М.: Педагогика, 1989
42. Синягина Н.Ю. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений. - М.: Изд-во: Владос, 2001, - 96 с.
43. Столин В. В., Шмелев А. Г. Семейные трудности: какие и почему? Задание для самоанализа // Семья и школа. — 1985. — №3. — С. 18-21.
44. Эйдемиллер Э. Г. Методы семейной диагностики и психотерапии. — М.; СПб.: Фолиум, 1996.
45. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкис В. В. Психология и психотерапия семьи. — СПб.: Питер, 1999.
46. Федотов А.Ю. Психология семейных отношений. - М., 2000.- 356 с.
47. Франкл В. Доктор і душа. Спб., 1997. 287 с.
48. Хорни К. Наши внутренние конфликты / Пер. с англ. М.: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. - 560с.
49. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека / П.М.Якобсон. – М.: Просвещение, 1969. – 173 с.
50. Яницкий М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система / М.С.Яницкий. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. – 204 с.
51. Higgins A., Priest S. Resolving conflict between young people. — Education Psychology in Practice. 1990. - 6(2). - P. 60-64.
52. Raush H.L., Barry W.A., Hertel R.K., Swain N.A. Communication, conflict and marriage. San Francisco: Jossey Bass, 1974.
53. Rokeach M. Beliefs, Attitudes, and Values. – San Francisco, Joseu – Bass Co, 1972/ - 214p.

- 54.**Schwartz S. H., Bilsky W. Toward a Universal Psychological Structure of Human Values // Journal of Personality and Social Psychology. – 1987. – Vol.58. - №5. – P.550-562.

